

TVÁŘE VOJENSKÉHO TAŽENÍ Z ROKU 1866 OČIMA JEHO AKTÉRŮ Z ŘAD RAKOUSKÉ ARMÁDY (SE ZŘETELEM K REGIONU SEVEROVÝCHODNÍCH ČECH)*

Josef ŠRÁMEK

Prusko-rakouská válka z roku 1866 je v zásadě již tradičním tématem české historiografie, jakkoliv pozornost jí věnovaná prošla v minulosti řadou zvratů, ba přerывů.¹⁾ Třebaže systematictější pozornost českých historiků se vždy vztahovala spíše k událostem první a druhé světové války, i o válce prusko-rakouské toho bylo napsáno tolik, aby i na ni bylo možno vztáhnout sumární zhodnocení, které donedávna platilo pro domácí pojetí vojenského dějepisectví jako celku.²⁾ A sice, že tato tematika byla – a do jisté míry stále ještě je – nahlížena převážně optikou válečných operací, pohybů front, nasazení a účinků militárních mechanik, zatímco lidský prožitek válečné hrůzy, resp. obecněji válečné každodennosti zůstává v pozadí.³⁾

* Při práci na studii byla využita databáze Bibliografie dějin Českých zemí [online], kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (LM2023062).

1) Srov. Pavel BĚLINA, *Ve stínu ideologie: Válka roku 1866 v českém předlistopadovém dějepisectví*, in: Jiří Hutečka – Josef Šrámek a kol., *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, Hradec Králové 2018, s. 15–20; Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, *Obrazy války v historii aneb Martinely receptce válečných událostí na příkladu války roku 1866*, *Marginalia Historica* 7, 2016, č. 2, s. 105–131; TÍŽ, *Quo vadis bellum germanicum? Zamyšlení nad historiografií prusko-rakouské války roku 1866*, in: Jana Čechurová – Josef Žemlička a kol., *Souboj mečů, idejí a charakterů. K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého*, Praha 2019, s. 119–131.

2) Novější historiografické trendy se v rámci studia dějin vojenství doposud nejviditelněji prosazují na poli raného novověku, kde je po mém soudu s odstupem dekády patrný posun od opatrného hodnocení, které prezentoval Pavel BĚLINA, *Raně novověké vojenství*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman a kol., *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 471–475.

3) Srov. Ivan ŠEDIVÝ, „*Branou válečné historie na kolbiště ostatních věd vojenských?*“, *Historie a vojenství* 47, 1998, č. 5, s. 124–136; TÍŽ, *Česká his-*

Přitom už Ivan Šedivý před dvaceti lety upozornil na potenciál tzv. „nových vojenských dějin“ (New military history), rozvíjejících se v západoevropském dějepisectví po několik dekad.⁴⁾ Prostřednictvím tohoto historiografického konceptu je rozrušována tradiční „obsese bitvologií“, řečeno s Jiřím Hutečkou,⁵⁾ ve prospěch reflexe moderních postupů politických, hospodářských, sociálních i široce chápaných kulturních dějin.⁶⁾ Tímto způsobem se historikům, příklánějícím se k proudu „nových vojenských dějin“, podařilo vyvést rigidní obor z pomyslného „ghetta“, v němž se konzervativní vojenské dějepisectví samo opevnilo,⁷⁾ a vystavit jej přínosnému dialogu s moderními historiografickými trendy a koncepty.⁸⁾ Z tohoto průniku již začíná profitovat dokonce i česká historiografie.⁹⁾

toriografie vojenství 1989–2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty, Český časopis historický 100, 2002, č. 4, s. 868–901; Jiří HUTEČKA, „New“ *military history of the First World War. Achievements and limits*, Dějiny – teorie – kritika 15, 2018, č. 1, s. 99–123; Petr WOHLMUTH, *Východ proti západu? Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie*, Praha 2020, s. 9–15.

4) K historiografickému konceptu nových vojenských dějin srov. Peter PARET, *The New Military History*, *Parameters* 21, 1991, č. 1, s. 10–18; Joanna BOURKE, *New Military History*, in: Matthew Hughes – William J. Philpott (eds.), *Palgrave Advances in Modern Military History*, London 2006, s. 258–280.

5) J. HUTEČKA, „New“ *military history*, s. 101.

6) Ivan ŠEDIVÝ, *Věda a válka v kontextu soudobého českého bádání o Velké válce*, in: Semináře Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2000–2001, Praha 2002, s. 13–14, 16–17.

7) Srov. Ronald H. SPECTOR, *Military History and the Academic World*, *Army History* 1991, č. 19, s. 1–8; John A. LYNN, *The Embattled Future of Academic Military History*, *The Journal of Military History* 61, 1997, č. 4, s. 777–789; Robert M. CITINO, *Military Histories Old and New: A Reintroduction*, *The American Historical Review* 112, 2007, č. 4, s. 1070–1090; Tami DAVIS BIDDLE – Robert M. CITINO, *The Role of Military History in the Contemporary Academy*, *Army History* 2015, č. 96, s. 24–30.

8) Srov. Thomas KÜHNE – Benjamin ZIEMANN (Hg.), *Was ist Militär-geschichte?*, Paderborn 2000; Jeremy BLACK, *Rethinking Military History*, London 2004.

9) Za nejvýraznější práce, které v posledních letech výrazně překročily horizont tradičně pojímaných vojenských dějin, považuji Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008; Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013; Milan HLAVÁČKA – Sixtus BOLOM-KOTARI – Patrik ŠIMON, *V zákopech mysli. Život, víra a umění na prahu velké války*, Praha 2014; Vítězslav PRCHAL, *Společnost hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015; Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo. Všední a dramatické dny československých legií v Rusku (1914–1918)*, Praha 2015; TÝŽ, *Ostrov v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce (1918–1920)*, Praha 2016; TÝŽ,

Jedním z funkčních postupů se ukázala být inspirace metodologií mikrohistorie, resp. historické antropologie,¹⁰⁾ to znamená nahlížení na předmět vojenských dějin takřkajíc „zezdola“,¹¹⁾ očima řadových vojáků coby klíčových aktérů válečného dění, kterým doposud nedávala domácí historiografie prusko-rakouské války odpovídající prostor. Přesně tím se vojenské dějiny zařazují zpět do hlavního historiografického proudu, kde – slovy Richarda van Dülmena – ve výzkumu probíhá obecně jistý proces antropologizace, který jednoznačně staví do popředí subjektivní stránku zkušenosti a soustřeďuje se na jednání a myšlení konkrétního člověka. Otevírá se tak prostor pro studium individuálního svědectví s cílem rekonstruovat vnímání, prožívání a v neposledním důsledku i jednání jednotlivce i skupin. Teprve zájem o „vnitřní dimenzi“ války a rozvoj mikrohistorických studií umožní podle van Dülmena nové náhledy na otázku zabíjení a umírání za vlast¹²⁾ (či jiný proklamativně vyšší účel) coby jednu z určujících esencí války, která sama o sobě představuje v lidských dějinách zásadní kulturně-historický fenomén.¹³⁾

Návrat domů. Českoslovenští legionáři na cestě z Ruska do vlasti 1919–1920, Praha 2020; Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni. Motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914–1918*, Praha 2016; Vojtěch KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017; Petr WOHLMUTH, *Krev, čest a hrůza. Historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z obléhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747*, Praha 2017; TÝŽ, *Východ proti západu? Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie*, Praha 2020; Michael VIKTORÍK, *Hinter den Wällen der Festungsstadt. Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert (am Beispiel der Festung Olmütz)*, České Budějovice 2018; Ota KONRÁD – Rudolf KUČERA, *Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu a obnově střední Evropy 1914–1922*, Praha 2018; Jiří HOFMAN, *Vlasti k obraně, matce ke cti. Stavba pevnosti Terezín 1780–1790*, České Budějovice 2022.

10) Srov. Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, Dějiny – teorie – kritika 1, 2004, č. 2, s. 237–252; Morton FRIED – Marvin HARRIS – Robert MURPHY (Hg.), *Der Krieg. Zur Anthropologie der Aggression und des bewaffneten Konflikts*, Frankfurt 1971; Jonathan HAAS (ed.), *The Anthropology of War*, Cambridge 1990; John KEEGAN, *Die Kultur des Krieges*, Berlin 1995; Azar GAT, *War in Human Civilization*, Oxford 2006.

11) Srov. Hubert EHALT (Hg.), *Geschichte von unten. Fragestellungen, Methoden und Projekte einer Geschichte des Alltags*, Wien–Köln–Graz 1984. Konkrétněji pak Bernd ULRICH, *Perspektiva „zdola“ a její instrumentalizace na příkladu první světové války*, in: Ročenka obecných dějin 1, Praha 1991, s. 300–320; resp. Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, *Válečný prožitek jako téma české historiografie vojenství. Modelový příklad vzpomínek na Velkou válku z pera příslušníka pěšího pluku č. 18*, Východočeský sborník historický 35, 2019, s. 27–55.

12) Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002, s. 7.

13) J. KEEGAN, *Die Kultur des Krieges*, s. 127–211.

Takto profilované studium obvykle čerpá z pramenné základny v podobě tzv. ego-dokumentů rozličného charakteru, od korespondence přes deníky až po publikované i nepublikované memoáry.¹⁴⁾ Přičemž se jedná o materiál, který se v posledních desetiletích těší velké oblibě badatelů, a to právě ruku v ruce s rozvojem zájmu o podobu tzv. každodenního, všedního života v minulosti.¹⁵⁾ Pro českou historiografii prusko-rakouské války je však příznačné, že jakkoliv s těmito prameny pracuje, využívá jich výhradně jako zdrojů pro ilustraci dílčích fakt, specifik či vysloveně unikátních jevů, které se ovšem ztrácejí v celkovém obraze, bez ohledu na kvalitu výsledného díla.¹⁶⁾ Tento přístup, tkvící právě v metodologické a tematické rigidnosti tradičních dějin vojenství, nevědomky podporuje degradaci vzpomínkových pramenů na pomyslné skladiště „fakt“, jak o tom hovořil Dušan Třeštík.¹⁷⁾ Skutečnost že ego-dokumenty a vzpomínkové prameny z doby prusko-rakouské války dlouho nebyly centrem soustředěné pozornosti samy o sobě,¹⁸⁾ signifikantně ilustruje i v českém kontextu ojedinělá práce, jež se programově přihlásila k prolnutí paměťových a militárních dějin, a to v reprezentativní chronologické šíři od raného novověku po první světovou válku, přičemž válka z roku 1866 zde ovšem místo nenašla.¹⁹⁾ Je sice pravdou, že vzpomínkových pramenů na prusko-rakouskou válku je výrazně méně, než např.

14) Magdaléna POKORNÁ, *Korespondence – meze a možnosti využití historického pramene*, in: Jana Čechurová – Jan Randák a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 286–311; Milan HLAVÁČKA, *Memoárová literatura*, in: Tamtéž, s. 312–329.

15) Pavel HORÁK, *Dějiny každodennosti*, in: J. Čechurová – J. Randák a kol., *Základní problémy studia*, s. 699–712. Praktické uplatnění ve vztahu k dějinám 19. století viz Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996; Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.

16) Výběrově Otto URBAN, *Vzpomínka na Hradec Králové (Drama roku 1866)*, Praha 1986; Pavel BĚLINA – Josef FUČÍK, *Válka 1866*, Praha – Litomyšl 2005; Zdeněk JÁNSKÝ, *Bitva u Náchoda v roce 1866. Válečné události na kládském pomezí*, Hradec Králové 2006; TÝŽ, *Bitva u České Skalice v roce 1866*, Hradec Králové 2008; TÝŽ, *Srážka u Svinišťan v roce 1866*, Hradec Králové 2012.

17) Dušan TŘEŠTÍK, *Faktopisci a dějepisci*, *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 5, s. 36–40.

18) Ukázkovou prací je v tomto ohledu komentovaná edice, kterou předložili Zuzana BLÁHOVÁ-SKLENÁŘOVÁ – Vojtěch KESSLER, *... a proti těmto slovanským bratřím teď musím bojovat. Lužičtí Srbové v prusko-rakouské válce 1866*, Praha 2021.

19) Vítězslav PRCHAL a kol., *Mezi Martem a Memorií. Praměny osobní povahy k vojenským dějinám 16.–19. století*, Pardubice 2011.

ve srovnání s první světovou válkou.²⁰⁾ Přesto však takové prameny existují a nemalá řada jich už byla v minulosti publikována tiskem. Zde se tak badatelům otevírá nové pole, k jehož zúrodnování by chtěl být tento text podnětem.²¹⁾

Autoři vzpomínek na tažení v roce 1866

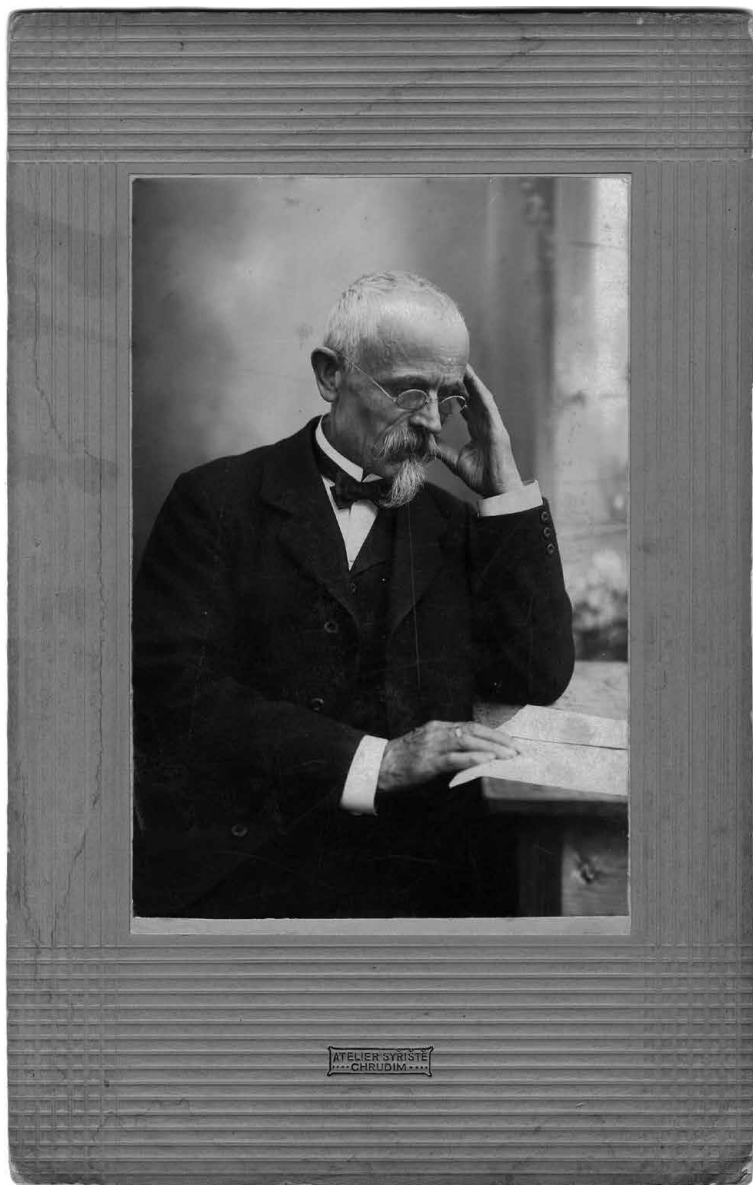
Následující líčení se opírá o několik svědectví vojáků rakouské císařské armády českého původu. Jedná se texty různé rozsáhlosti, různé míry sdělnosti a v neposlední řadě i různé formy písemné fixace. Patrně nejvýznamnější z nich jsou už s ohledem na svůj rozsah i barvitost vyprávění memoáry Ladislava Prokopa (roč. 1843). Tento rodák z Hlinska byl na přelomu srpna a září roku 1864 odveden k čáslavskému pěšímu pluku č. 21.²²⁾ Pěší pluk č. 21 byl během tažení v roce 1866 zařazen do brigády plukovníka Kreyssera von Kreyssern a tvořil součást VIII. armádního sboru pod velením arcivévody Leopolda, posléze generálmajora Webera. V řadách 21. pěšího pluku tak Ladislav Prokop absolvoval tažení na severním bojišti, kdy se zúčastnil bojů u České Skalice, Hradce Králové a Tovačova a Dubu nad Moravou. Rozsahem skromnější, leč i tak oplývající nemalou informační hodnotou, jsou paměti Jana Vandase (roč. 1838), rodáka z Litomyšle. Toho zastihlo vypuknutí prusko-rakouské války ve službě coby poddůstojníka u 14. praporu polních myslivců.²³⁾ Tento prapor následně během kampaně na severním bojišti tvořil součást brigády plukovníka Jonáka v rámci svazku VI. armádního sboru pod velením podmaršálka Ramminga von Riedkirchen. Jan Vandas se tak stal svědkem bojů u Náchoda, resp. na Brance, u České Skalice a u Hradce Králové. Poměrně rozsáhlé vzpomínky na prusko-rakouskou válku vetkl mezi řádky jím sepsané pamětní knihy František Dytrych (roč. nezjištěn) z Osic na Královéhradecku. Ten narukoval v předvečer

20) Ian Andrew ISHERWOOD, *Remembering the Great War. Writing and Publishing the Experiences of WWI*, London 2017. S důrazem na český kontext Marie KULICHOVÁ – Milan JANKOVIČ, *Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války*, Hradec Králové 1986; Pavla HORÁKOVÁ – Jiří KAMEN, *Přišel befehl od císaře pána. Polní pošta – příběhy Čechů za první světové války*, Praha 2015; TÍŽ, *Zum Befehl, pane lajtmant aneb Poslušně hlásím, že byla jednou jedna veliká bitva*, Praha 2018; Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, *Tváře války. Velká válka 1914–1918 očima českých účastníků*, Praha 2020.

21) Mně samotnému byla inspirací k pojetí a strukturování textu vedle knihy P. WOHLMUTHA, *Východ proti západu?*, především klasická práce Richarda HOLMESE, *Obrazy války. Chování člověka v bitvě*, Praha 2011.

22) Ladislav PROKOP, *Zápisky*, Hradec Králové 1981, s. 48–51.

23) Jan VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek. 1866*, Litomyšl 1912, s. 3.

Obr. 1: Ladislav Prokop (1843–1919), rodák z Hlinska a přímý aktér prusko-rakouské války (SOkA Chrudim).

války 6. května 1866, a to ke královéhradeckému pěšímu pluku č. 18.²⁴⁾ Pěší pluk č. 18 během operací na severním bojišti fungoval v rámci brigády generálmajora Pireta von Bihain, spadající do svazku I. armádního sboru v čele s generálem jezdeckva Clam-Gallasem. František Dytrych tedy poznal tvář války především ve střetech u Jičína a u Hradce Králové. Vzpomínkovým pramenem odlišného charakteru je deník Jana Novotného (roč. 1842), který si pisatel během vojenského tažení vedl. Jan Novotný narukoval 19. června 1866 v Brně jako dobrovolník – kadet k rumunskému pěšímu pluku č. 62.²⁵⁾ Ten byl během kampaně na severním bojišti součástí brigády generálmajora von Appiano a tvořil svazek III. armádního sboru pod velením arcivévody Arnošta. Tento základní pramenný korpus s největší vypovídací hodnotou dále doplňují skromnější vzpomínky dalších tří aktérů prusko-rakouské války. František Prášek (roč. 1843), rodák z Košťálova u Semil, svěřil své zážitky z vojny v roce 1936 tisku. Sám byl odveden k vojenské službě 13. března 1864, události prusko-rakouské války pak prožil jako příslušník jičínského pěšího pluku č. 74,²⁶⁾ který patřil k brigádě generálmajora Schulze, operující v rámci VIII. armádního sboru arcivévody Leopolda, resp. generálmajora Webera. Další údaje dílčího, toliko doplňujícího charakteru, skýtá korespondence, jejímiž pisateli byli František Kabeláč a Jan Štěpánek. František Kabeláč (roč. 1843) pocházel ze Slatiňan u Chrudimi a 26. srpna 1863 vstoupil jako dobrovolník do armády. Po absolvování kadetní školy byl přiřazen k čáslavskému pěšímu pluku č. 21.²⁷⁾ Jan Štěpánek (roč. 1837) se narodil v Pardubicích a sloužil nejprve u čáslavského pěšího pluku č. 21, posléze pak u královéhradeckého pěšího pluku č. 18, v jehož řadách se účastnil bitvy u Jičína.²⁸⁾ Volba pramenů pak nevycházela jen z prostého faktu jejich dochování, ale bylo zohledněno i to, že daní aktéři zažili více méně shodné střety a v neposlední řadě i to, že až na jednu výjimku pocházeli z širšího regionu východních Čech a jako takoví měli k dějišti střetu s pruskou armádou osobnější vztah. Ona výjimka, kterou představuje Jan Novotný, je pak jejich jakýmsi korektivem, s potenciálem nasvětlit obecná shodná místa i konkrétní specifika.

24) Josef ŠRÁMEK, *Vzpomínky Františka Dytrycha z Osic na tažení v roce 1866 v řadách pěšího pluku č. 18*, Bellum 1866 29, 2020, č. 2, s. 33.

25) Karel KOPAL, *Deník Jana Novotného z roku 1866*, Bellum 1866 8, 1997, č. 4, s. 157.

26) V. TOMEK, *Účastník „šestašedesáté“ vzpomíná*, Kraj Královéhradecký 27, 1936, č. 53, 1. 8. 1936, s. 8.

27) Zdeněk JÁNSKÝ, *Příběh Františka Kabeláče*, Bellum 1866 12, 2003, č. 1, s. 4–5.

28) Anna PACHOLÍKOVÁ, *Dopis četaře c. k. pěšího pluku č. 18. Jana Štěpánka*, Bellum 1866 15, 2006, č. 2, s. 97.

Nekonečné pochody

Pro nepřipraveného čtenáře by mohlo být překvapením, že ve zvolených vzpomínkách na týdny prusko-rakouské války nehrají hlavní roli bojové události, ale spíše všední, zdánlivě ne tak podstatné záležitosti, jako např. přesun v rámci jednotlivých pozic. Ukazují to ilustrativně např. vzpomínky Ladislava Prokopa, kde je popis nekonečných pochodů takřka dominujícím rysem. S ohledem na fungování rakouské armády se však jednalo o faktor určující.²⁹⁾ Prokop nás vhodně uvádí do situace, se kterou se museli rakouští vojáci v létě roku 1866 vyrovnat jako první. Začátky postupu do Čech ještě popsal lakonickými slovy: „*Dne 16. června jsme přišli k Černé Hoře. Na cestě jsme byli od šesti hodin ráno.*“³⁰⁾ Netrvalo však dlouho a dojmy i jejich reflexe se začala proměňovat a svědectví Ladislava Prokopa tím postupně nabývá na barvitosti: „*Tam odtud jsme pochodovali každodenně, bez rasttagu, mnohý den jsme dělali i dvojité pochody. Došli jsme až k Týništi. Pršelo tenkrát celý den.*“³¹⁾ Zvláště silným dojmem se do Prokopovy paměti zapsal 27. červen, který zjevně nepřebil ani střet s Prusy u České Skalice následujícího dne: „*O jedenácti hodinách v noci přijdem na jedno návrší asi čtvrt hodiny od Jaroměře. [...] Když jsme přicházeli k místu, byli jsme tak unaveni tím velkým pochodem, že i důstojníci ostávali sedět ve škarpách. Byl to dosud nejdelší pochod. Přijdem na místo a já sebou praštím na zem bez vlády. Slyším, jak druhové křičí: „Na 27. červen nezapomeneme!“ Byl to můj svátek. Za okamžik usnu.*“³²⁾ Není proto divu, že vojáci dychtili po odpočinku: „*Cestou jsme se těšili, jak přijdem do Skalice, že si odpočinem. Byl to již jedenáctý marš, neměli jsme jeden den prázdný. K tomu ty noční svízele, pak hlad, žízeň, Poslední tři dny jsme dělali dvojité pochody. Bylo toho na nás moc najednou, byli jsme umdleni na nejvyšší stupeň. Bažili jsme všichni po odpočinku. Slíbili nám, že u Skalice budeme mít rasttag, den k odpočinutí.*“³³⁾ Namísto toho přišel ostrý střet s nepřítelem.

A situace nebyla lepší ani později. Poměry po ústupu od České Skalice Ladislav Prokop přiblížil rezignovanými slovy: „*Jdeme od ráno do poledne,*

29) Ondřej KRÁL, *Mobilizace a koncentrace Severní armády z pohledu geografie*, in: J. Hutečka – J. Šrámek a kol., *Mlhy na Chlumu.*, s. 140–161; TÝŽ, *Rozděl a panuj? Geografický pohled na mírovou dislokaci útvarů rakouské armády 1800–1914: Příklad českých zemí*, in: Petr Wohlmuth (ed.), *Vojenská služba v interdisciplinární perspektivě*, Dolní Břežany 2022, s. 33–71.

30) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 87.

31) Tamtéž, s. 90.

32) Tamtéž, s. 91.

33) Tamtéž, s. 92–93.

*od poledne do večera. Chodíme po kopcích okolo Dvora Králové. Cestou každý ten kousek chleba snědl. Večer ostali jsme v lese.*³⁴⁾ Situaci vojáků v poli Prokop barvitě vykresluje i v dalších pasážích svých vzpomínek: *„Jdeme další dvě hodiny. Mináz byla pryč. Ráno vstaneme hladoví. Chleba nebyl, nikde co k dostání, ve všech vesnicích jako by vymetl. Stoupáme z kopce do kopce, hned dopředu, hned zpět.*³⁵⁾ S vědomím, že Prokopovy paměti jsou psány s odstupem, přesto se z jeho volby slov jeví, že po dvou týdnech v poli jako kdyby na vojáky již padala jistá apatie: *„V poledne 30. června jsme zatáhli na jedno návrší a čekali jsme tam na Prušáka. Co jsme kdo měli těžšího v brodsaku, nechali jsme ležet na hromádkách. [...] Všichni jsme byli obolení a utmáčení. Prušák nepřišel, táhneme dále.*³⁶⁾

Podobnou zkušenost jako Ladislav Prokop popisuje ve svých dopisech i František Kabeláč. Ten v druhé polovině dubna 1866 napsal rodičům do rodných Slatiňan: *„Moje radost, že Vás ještě jednou uvidím, je ztracená, protože my nepochodujeme do Čáslavi, ale maširujeme do pole. Děj se rychle*

Obr. 2: Rakouská armáda během pochodu od Hradce Králové na Moravu (MVČ HK).

34) Tamtéž, s. 103.

35) Tamtéž, s. 104.

36) Tamtéž, s. 104.

vyvíjí. 28. t. m. odcházíme do Vídně, kde budeme zařazeni do válečného stanoviště. To znamená, že bude válka a já jsem na tom účasten. [...] Dne 22. dubna bude v rozkaze, že 28. odcházíme. Časově mi to nevychází, proto píši docela krátce: máme totiž mnoho příprav.³⁷⁾ V dopise z 23. června 1866 stojí: „... již delší dobu jsme na pochodu, jde to rychleji než jsme mysleli. Mašírujeme každý den 12 hodin a celý děj má vojenský ráz. [...] Je to strašné, co musí člověk zkusit, já bych to ani tomu psovi nepřál. Hlad – žízeň – déšť – zima – vítr a není nic k převléknutí a toto se stále opakuje.“³⁸⁾

Dlouhé pochody zmiňuje ve svých pamětech, byť na rozdíl od Prokopa lakonicky, také Jan Vandas, když přibližuje přesun od Olomouce k Josefovu po 20. červnu 1866: „*Pochody naše byly dlouhé a cílem jich byly pruské hranice. První nocleh náš dne 22. byl v poli u Litovle, druhý 23. v Moravské Třebové, třetí 24. v Kyšperku, kdež jsme následujícího dne odpočívali.*“³⁹⁾

Odpočinek a jeho absence

S neustálým pochodem se během tažení na severním bojišti v roce 1866 pojila další nesnáze, kterou aktéři pociťovali, a sice problém s nedostatkem odpočinku. Za situace, kdy vojáci překračovali standardní míru denního pochodu, o bojových střetech nemluvě, se vojákům nedostávalo v dostatečné míře prostoru k regeneraci sil. A to už v samotném důsledku toho, že rakouská armáda nebyla na tažení vybavena stany, a tak vojáci nocovali nezřídká pod širým nebem tam, kam zrovna došli. „*Ten samý den jsme přišli do jednoho lesa, tam ostal náš pluk prvně pod širým nebem přes noc. Uprostřed lesa byla silnice a my jsme rozbili svůj tábor po obou stranách cesty, skoro přes celý les,*“ přiblížil okolnosti Ladislav Prokop.⁴⁰⁾ A poměry, v nichž byli vojáci nuceni složit hlavu ke spánku, nebyly vždycky příhodné. Opět řečeno Prokopovými slovy: „*My, celí promoklí, byli jsme dovedeni na jednu louku, kde býval před léty rybník. Tam se nám nohy bořily do drnu, šlépěje ostávaly naplněné vodou. [...] A bylo to. Ostali jsme tam přes noc. Odvárila se mináž a já – celý umdlený po dvojitém (pětimilovém) pochodu – dal jsem si torbu pod hlavu, svlékl ze sebe plášť a v ostatním mokřém oděvu jsem ulehl na to měkké lůžko. Pláštěm jsem si přikryl obličej, aby mi nepršelo do očí. Šťastně jsem libě usnul a spal až do rána. Ráno se probudím – byl jsem jak v peřinách. Bylo mně teplo. Oddělám si šos pláště z obličeje a vyhrne se*

37) Z. JÁNSKÝ, *Příběh Františka Kabeláče*, s. 8.

38) Tamtéž, s. 11.

39) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 8.

40) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 88.

Obr. 3: Rakouský pěšák v plné polní. Zvláště plášť se ukázal být za války v roce 1866 nepostradatelnou součástí výstroje (MVČ HK).

na mne voda, která napršela v noci do faldů pláště. Zpod pláště začala jít pára, jak z vařící vody. Hnu sebou a cítím, že ležím ve vodě. Ležím v teple. Vystrčím ruku. Hned jsem ji zase schoval – bylo zima a sychravo. [...] Huhlo se ze mne a nechal jsem po sobě vyležený dolík naplněný pářící vodou. [...] Projmula mně zima. Vychladl jsem, přšelo a mha byla. Byl jsem do kůže promočený a trásl jsem se jak osika. Zuby mně cvakaly. A pomoc žádná, jen pochodem dopředu! To bylo naše štěstí. Cestou jsme se poněkud zahřáli, mha padla dolů, vyjasnilo se a k deváté začalo svítit slunce. Za dvě hodiny jsme uschnuli.“⁴¹⁾

Veskrze ilustrativní jsou pak Prokopova lakonická slova, vzpomínající na noc před osudnou bitvou o Hradce Králové: „*V noci nás vytrhovaly pruské patroly. Ráno o páté hodině vstaneme celi zemdleni a zmoření. Bylo 3. července.*“⁴²⁾ Nelze se potom divit, že unavení vojáci využili k odpočinku každé možné chvíle, ba upřednostnili spánek před jídlem, jak ukazuje Prokopova historka, kdy byla během noci odvařena menáž a když Prokopa druh o půl jedné v noci budil k jídlu, ten to odmítl ve prospěch spánku, přičemž tak podle jeho slov učinila většina. A to i přesto, že takové rozhodnutí mělo svoji cenu. Když totiž vojáky v 5 hodin ráno probudil budíček, žádné jídlo již nezbylo.⁴³⁾

Prokopův souputník ze stejného regimentu František Kabeláč v dopise rodičům z 23. června 1866 sice napsal, že „*po čtyři dny ležíme u obce Kleny a nyní jsme rozloženi na velké louce u České Skalice a zítra maširujeme pryč,*“⁴⁴⁾ což je údaj, který od Prokopa neznáme. V dalším dopise, datovaném hned o den později, ovšem stojí: „*... co pochodujeme, tak je naše ubytování jen na loukách, ne v příbytcích a jako obyčejně ležíme v dešti, neboť bylo ještě něco pěkného počasí...*“⁴⁵⁾

Jiný z pamětníků prusko-rakouské války, Jan Novotný si do svého deníku k 30. červnu 1866 zapsal: „*Nepřítel k nám táhl ze tří stran. Táhl jsme k Josefovu a to v praporeční mase, za deště přes pole, louky a močály. Ve 12 ½ jsme měli přestávku a spali jsme na strůži „saku a paku“, pušku v ruce, na*

41) Tamtéž, s. 90–91.

42) Tamtéž, s. 106.

43) Tamtéž, s. 92–93.

44) Z. JÁNSKÝ, *Příběh Františka Kabeláče*, s. 11. Jak upozornil Zdeněk Jánský, v tom případě buď nesedí datum, anebo lokace, 26. 6. se rakouský VIII. armádní sbor nacházel na pochodu u Týniště nad Orlicí. Viz Tamtéž, pozn. 18, s. 10.

45) Z. JÁNSKÝ, *Příběh Františka Kabeláče*, s. 11.

*poli u Vřešťova.*⁴⁶⁾ V zápise předcházejícím královéhradecké bitvě si pak Novotný poznamenal: „*Vzhledem k únavě jsem docela příjemně usnul. Probuzení signálem „Vergatterung“, táhli jsme zpět do tábora. Střetli jsme jedno malé pruské oddělení a vyměněno pár kanónových ran. Od 30. jsme nevařili a nedostali nic ke koupi. Rovněž jsme nic nefasovali.*“⁴⁷⁾

Další z aktérů prusko-rakouské války na severním bojišti, Jan Vandas, na rozdíl od Ladislava Prokopa téma odpočinku s jedinou výjimkou netematizoval. Vandasova vzpomínka se přitom pojí až s okamžiky nedlouho před královéhradeckou bitvou, které přitom vykresluje takřka idylicky: „*Druhého července jsme Chlumem táhli ku Hradci. Rozložili jsme se u Rozběřic. Tam se již pro nás vařilo. Fasovali jsme dvojitou porci vína a tak jsme byli velmi dobré nálady. Mnozí zpívali, někteří provozovali různé kratochvile a Deutschmeistři hráli veselé divadlo. [...] Po této živé zábavě, zabalení pláštěm, ulehli jsme do trávy a dobře chrupali. K ránu nás probouzel drobný deštíček. Záhy jsme vstávali. Každý obdržel zvýšenou porci vína a koňaku.*“⁴⁸⁾ Ačkoliv to není explicitně řečeno, je možné, že právě tato Vandasova vzpomínka na ojedinělou chvíli většího poklidu (pravda před bouří), je způsobena kontrastem s vypětím předchozích dní.

Poklidnější chvíle zažíval, jak se zdá, František Dytrych, který počáteční dny války popsal takto: „*18. června v 10 hod. ráno jsme přišli do Sokorádu [tj. Sukorady], což jest as 2 hod. od Mladé Boleslavi, vpravo k Jičínu jsou Kosmonosy, tam jsme byli na návsi a po stodolách, mináž se ale vařila na návsi. [...] Tam jsme pobýli až do 22. t. m. – dne toho, odpůldne jsme vyšli, a dále do Mnichova Hradiště, kamž jsme přišli v 6 hod. odpůldne dne toho, kde již bylo ležení, my pak jsme ještě přišli do stodol... [...] Pobýli jsme zde ještě v pokoji až do 26. června, toho dne ale totiž z 26. na 27. as 1 hod. z půlnoci, bylo shluknutí všech vojinů tam meškajících, poněvadž 26. večer se stala srážka mezi pruským a rakouským vojskem*⁴⁹⁾ [...], což se stalo v 10 hod. večer, na to jsme hned ve 2 hod. z půlnoci na náměstí ládovali, a zrovna do ohně, pročež nepřítel šel zpět, a my po vykonané 2 hod. chůzi, jsme šli také zpět, ale vpravo od Hradiště, do ležení, odtud pak sem šel hned na přední hlídku, tam tedy byl můj první začátek boje, na hlídce jsem byl od rána od 4 hod. až do večera do 5 hod., kdež jsme se shledajíc

46) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 158.

47) Tamtéž, s. 158.

48) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 14–15.

49) Jde o střet u Svijan-Podolí. Srov. Martin BARUS, *Prusko-rakouská válka 1866 na Mnichovohradištsku*, Bezděz 14, 2005, str. 51–54.

*patrolou navrátili do ležení na trochu odpočinutí.*⁵⁰⁾ Následně Dytrych popisuje další pochody i první boje a jeho reflexe poměrů bezprostředně před bitvou u Hradce Králové ukazuje i na změnu komfortu, jemuž se vojáci „těšili“, jakkoliv ne tak explicitně jako je tomu u Ladislava Prokopa: „... *teprv zde bylo něco k jídlu k dostání, a dosti obstojné, nezůstali však zde dlouho, nýbrž po malém odpočinutí jsme šli do kasáren do Hradce Král. totiž a v „magacinu“ neb jinde nebyl žádný plac, zde jsme teprv obdrželi chleba a peníze, a zrovna odtud k Plačicům do ležení, zrovna náš pluk proti hostinci přes silnici, kdež mně navštívil bratr Jan d. t. 2 července. Zde jsme se trochu zotavili, bylo ale zde již také všechno pusté, a tábor vojska nesmírně rozložený.*“⁵¹⁾

Materiální strádání

Pochody, samy o sobě vysilující, však byly toliko jednou z širšího komplexu útrap, které na vojáky během polního tažení doléhaly. Velkou nesnází byla žízeň, na kterou Ladislav Prokop vzpomínal v obsáhlých pasážích: „*Cestou se nesměl žádný napít. Trvalo pak dlouho, než jsme přišli k nějaké vodě. Byl parný den a žízeň strašná. Páni důstojníci rovněž toužili po vodě. [...] Vojáci vynášeli v lese takové bahno, kde proudila čistá dobrá voda. Nežli tam ale přišli s mašinama, co jsme měli pro vaření, již z toho byla kaše – vše rozšlapáno. Já jsem čekal s miskou v ruce na vojiny, až přinesou vodu. Jazyk nemohl jsem v ústech obrátit, jakou jsem měl žízeň. [...] Vojínové přišli s vodou. Ale s jakou! Byla to kaluž, jako zasmažená polévka. Malí červíci se v ní mrskali. [...] Pohlédnu do misky, již se víc nerozmyslím a zahmouřím oči. Počnu pít. V krku mě to škrábalo, ale já jsem na to nedbal a pil jsem až do poslední kapky. Tenkrát jsem zkusil tu největší žízeň a poznal jsem, jaký je voda dar.*“⁵²⁾ Naprosto tristní poměry pak Prokop popsal v den bitvy u České Skalice, kdy vojáky čekalo ohromné psychické i fyzické vypětí v prvním střetu s nepřítelem: „*Bylo ten den strašné teplo – trápila nás nesnesitelná žízeň a vodu jsme nesměli nikde pít. Důstojníci s obnaženými šavlemi nás nadháněli a odháněli od puten s vodou, kterou nám lidé k pití přinesli. Mně prahlo v krku po tom víně. Šnábu jsem cestou těž vypil. Dostal jsem ještě větší žízeň a slabost mě jala. Nic jsem dosud nejedl.*“⁵³⁾

50) Muzeum východních Čech Hradec Králové (dále MVČ HK), LI/LA, sign. 9640, nepaginováno.

51) Tamtéž.

52) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 87.

53) Tamtéž, s. 93.

Vzpomínka na polní strádání se objevuje také ve vzpomínkách Jana Vandase, který ústup od Václavic k Josefovu přiblížil slovy: „*Bylo 10 hodin. Od čtyř hodin z rána byli jsme na nohou při hladu a žízni. Žízeň nás tolik mučila, že jsme u Josefova, nedbajíce přísného rozkazu ani my, ani důstojníci, pili hltavě z proudu řeky Metuje. V 11 hodin jsme teprve jedli.*“⁵⁴⁾ Právě pocit hladu je jako další nesnáz, kterou museli vojáci za války v roce 1866 přestát, velmi reflektován Ladislavem Prokopem. Potíže s nasycením vojáků byly způsobeny prostou skutečností, že zásobování nestačilo postupu vojska.⁵⁵⁾ V letních měsících nadto nabývalo opoždění trénu fatálních rozměrů: „*Přivezli maso. Již z daleka jsme cítili, že smrdí. Vezli ho v tom teple již dva dni. Když se odvařila mináž, jdeme si pro polévku. Pro smrad jsme nemohli přistoupit k mašinám. Nikdo nejedl, nebylo to možné, ač jsme hladý nemohli ani koukat.*“⁵⁶⁾ Prokop také popsal jinou nesnáz, spjatou se zásobovacími obtížemi: „*Dne 29. června ráno vstaneme a každý vyfasuje láblík chleba na pět dní. Co s ním? Nechali jsme chleba na místě a vzali jsme si každý buď půl nebo celou porci.*“⁵⁷⁾ Není divu, že když už se naskytla příležitost, řešili vojáci svou svízelnou situaci rekvírováním.⁵⁸⁾ Jindy zase Ladislav Prokop zavzpomínal na situaci, kdy jejich jednotka potkala prapor polních myslivců, kteří s sebou měli vůz s chlebem: „*Náš obršt jel k jejich majorovi a žádal ho o ten chléb. Dostali jsme každý půl porce a důstojníci po celé porci.*“⁵⁹⁾

Ovšem ani tehdy, když už ovšem bylo z čeho vařit, nebylo mnohdy vyhráno. Nezřídka totiž vojáci nemohli dovést činnost do zdárného konce, jak dokládá opakovaně Ladislav Prokop: „*O jedenácté hodině přijely vozy s masem. Odvařila se mináž. Sotva však rozdělali oheň, již přišel rozkaz nechat všeho a jít pryč. Vodu s masem vylili.*“⁶⁰⁾ A tato zkušenost nebyla zjevně ojedinělou. „*V noci jsme opět začali vařit mináž. Jak se začalo maso vařit, přišel alarm. Všechno jsme musely nechat být, nádoby s masem se překlápily,*“ popisuje Prokop. „*Bylo 1. července a my hladověli již třetí den.*“⁶¹⁾ V jiném případě, když vojáky rozkazy opět zvedly k pochodu, přibližuje Ladi-

54) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 13.

55) Srov. Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, „*Postup probíhal zrychleným krokem*“, aneb *Čas a prostor v představách účastníků prusko-rakouské války v roce 1866*, *Historická geografie* 48, 2022, č. 2. s. 63–64.

56) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 106.

57) Tamtéž, s. 103.

58) Tamtéž, s. 109.

59) Tamtéž, s. 105–106.

60) Tamtéž, s. 103.

61) Tamtéž, s. 104.

slav Prokop barvitě emoce, které v takovém případě cítili: „*Bylo to smutné loučení od hrnců. Vytáhli jsme maso, každý si vzal kus do brodsaku a již jdeme pryč. Mnoho masa tam ještě ostalo.*“⁶²⁾ Až posléze se vojákům podařilo mít tolik klidu, že stačili rozdělát oheň a maso si narychlo opéct: „*Po vrchu bylo pečené, uvnitř syrové. Snědl, totiž okousal jsem asi čtyři kolečka. Zase jsme museli pryč.*“⁶³⁾

Kromě stesků na pochody a nocleh se dopisy Františka Kabeláče vine specifická linka poukazu na nedostatek v poli. Rodičům totiž syn opakovaně adresoval prosby o materiální podporu během tažení. V dopise z druhé poloviny dubna 1866 František Kabeláč píše: „*Kdyby Vám to rodiče bylo možné, pošlete mě co nejdříve příspěvek několik zlatek, moc by mě to potěšilo, zašlete také prádlo.*“⁶⁴⁾ V dalším nedatovaném dopise, který byl ovšem podán 17. června 1866 v Kloboukách u Brna stojí: „... *můj kufer nedostanu dříve než po vojně: a do vojny to nahlídnete sami, že nahatý nemůžu jít. Já potřebuji 2 košile, 2 podličky [podvlékačky], 4 šátky, 2 ručníky a 2 lokte plátna na vonuce [...]* Těž Vás žádám mě tento měsíc 15 zl. r. č. [tj. rakouského čísla] odeslati, poněvadž děláme velký marsch a to víte, že peníze potřebuji, aby člověk nemusel docela jak hovado ležeti...“⁶⁵⁾ A totéž se ozývá v Kabeláčově dopise z 23. června 1866: „*Pánbůh ví kdy zase budu psát, tak Vás prosím o prádlo a o 20 nebo 30 zlatých...*“⁶⁶⁾ Na okraj Kabeláčových prosb o peněžní obnos je třeba poznamenat, že sice byl jako důstojnický čekatel v jiné pozici, než řadový voják, což znamenalo jak vyšší nároky na výstroj, tak i jejich soukromé financování, v tomto konkrétním případě však nemůže vyloučit ani skutečnost, že do dopisů Františka Kabeláče promlouvala skutečnost, že se během služby v Zadaru u kolegů od pluku zadlužil.⁶⁷⁾

Reflexe pocitů materiálního nedostatku se objevuje i ve vzpomínkách Františka Dytrycha. Ten vzpomínal, jak v táboře u Mnichova Hradiště po návratu z hlídky vyfasoval – „*již od předešlého dne lačný*“, jak neopomíná zdůraznit – „*čtvrt porce chleba, a skrovnou mináž, na vodu bylo zde 1/2 hod. cesty.*“⁶⁸⁾ A mnohem horší poměry měly vojáky ještě čekat v okamžiku, kdy se armádní těleso dalo do pohybu pod tlakem postupujícího nepřítele. „*Ten den bylo tak náramné horko, že lidé padali, tak že nás než jsme přišli*

62) Tamtéž, s. 109.

63) Tamtéž, s. 109.

64) Z. JÁNSKÝ, *Příběh Františka Kabeláče*, s. 8.

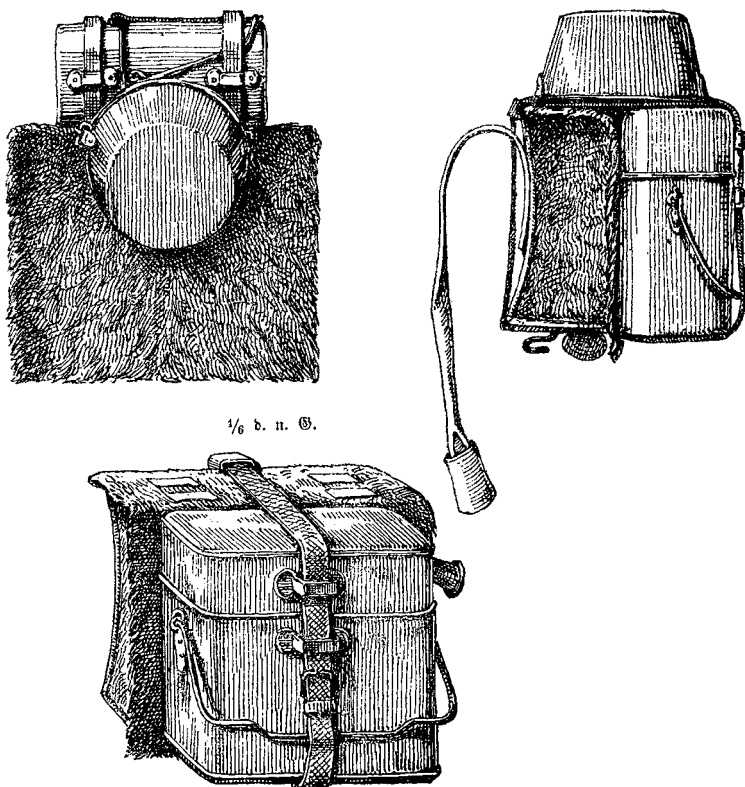
65) Tamtéž, s. 10.

66) Tamtéž, s. 11.

67) Srov. tamtéž, s. 7, 9–10.

68) MVC HK, LI/LA, sign. 9640, nepaginováno.

k místu, značný počet chyboval, poněvadž hladové, žíznivé, přicházíme k místu odpočinutí, kdež zase slyšíme proti sobě hřímání děl, protož jsme musili dále po kolikahodiné chůzi místo odpočinutí k Sobotce,“ popsal tehdejší situaci František Dytrych. „Tolik kamarádů chůzí, hladem, a žízní popadalo, také já sem zde jinak za to neměl, než že jest to pro mně také poslední den života, což již vskutku bylo na mále, neb tak strmáčení jsme se musili hned sešikovat před nepřítele, však náhodou nebylo ho již zde [...], v Sobotce zemřeli od pluku 3 muži, a my polovičně živí jsme vařili mináž...“⁶⁹⁾

Obr. 4: Rakouská vojenská torna s jídelní miskou a várnicí pro přípravu pokrmu pro několik mužů (MVČ HK).

69) Tamtéž.

Informovanost

Další téma, které lze v dochovaných vzpomínkách na tažení v prusko-rakouské válce vysledovat, je otázka informovanosti. I to byl kruciólní faktor, který třebaže nemusí být explicitně reflektován, bezpochyby působil na psychiku vojáků, podporoval anebo podemlával jejich sebedůvěru, resp. důvěru k vyššímu velení, měl potenciál ovlivnit vnímání smyslu válečného tažení a jistě i samotné bojové nasazení. Na své povědomí o pohybu nepřítele před prvním střetem u České Skalice zavzpomínal Ladislav Prokop takto: „*Že s Prusem můžeme přijít do styku, to jsme věděli, ale kdy a kde, to nám nebylo řečeno. Přijdeme do první vesnice za Jaroměří, vidíme na návsi plno papírů od dělostřeleckých patron. Bylo nám to podezřelé. Asi hodinu před Skalicí přijde rozkaz: „Halt! Ladet!“ [...] Nevíme vůbec nač a proč nabíjet kvěry.*“⁷⁰⁾ O blížícím se pruském vojsku, které se již střetlo s Rakouskany, se tak příslušníci pěšího pluku č. 21 dozvěděli teprve od prchajícího místního obyvatelstva.⁷¹⁾ Další ilustrativní svědectví Ladislav Prokop podal v rámci svého líčení počátků královéhradecké bitvy: „*Jdeme zpátky k Nedělišti. Tam nás potkal hejtmán od jenerálštábu a nařídil majorovi, aby šel s praporem vpravo. Čekaly tam ještě dva prapory a náš major měl vzít komando přes všechny tři.*“⁷²⁾ Situaci svého útvaru před bitvou u Hradce Králové popsal lakonicky Jan Novotný z rakouského pěšího pluku č. 62: „*Celou noc pršelo, terén před námi neznámý. Abychom jej poznali, šli jsme na hlídky, k půlnoci stríleno na pruskou jízdní hlídku a od té doby neustále bojováno s Prusy.*“⁷³⁾

Zajímavá je také informace, že řadoví vojáci, kteří se neúčastnili bojů u Mnichova Hradiště a Jičina, vůbec netušili, že Rakousko je ve válce podporováno saským expedičním sborem, operujícím na českém bojišti. „*Na cestě přijdeme do Nedělišť a spatříme na návsi jednu švadronu – jak se nám zdálo – Prusů*“, konstatoval Ladislav Prokop. „*Když jsme k nim docházeli, bylo nám divné, že na nás tak lhostejně pohlížejí. Na naše optání řekli, že jsou Sasové. To jsme ještě nevěděli, že Sasové jdou s Rakouskem.*“⁷⁴⁾

Řadu podnětů k otázce informovanosti řadových vojáků během války v roce 1866 skýtají vzpomínky Jana Vandase. Ten vzpomínal, jak jim bylo 24. června 1866 v Kyšperku při nástupu sděleno, že „... v Itálii naši vyhráli, Italové na vodě i na suchu úplně poraženi, což nás k boji s Prušáky rozní-

70) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 93.

71) Tamtéž, s. 94.

72) Tamtéž, s. 109.

73) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 158.

74) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 116.

*tilo, ba těšili jsme se na návštěvu Berlína.*⁷⁵⁾ Sám pak s odstupem trefně dodal, že ačkoliv sami už zaznamenali pohyb nepřátelských oddílů, „*o nějaké srážce s nepřítelem u Náchoda nebylo ani řeči. Klidně dle Benedekova rozkazu táhli jsme ke Skalici. [...] Naše brigáda táhla vpravo pod vrchem Václavickým. Ti jakož i Branka byli od nás nepovšimnuti, jako by tam ani jediného Průšáka nebylo. Kdyby nás nebyl u Senovského dvora přivítal dělovou střelbou, byli bychom klidně šli dál ke Skalici.*“⁷⁶⁾ Tato situace také dala Vandasovi příležitost přiblížit, jak probíhala vzájemná komunikace jednotlivých armádních těles. V dané situaci „*brigádník Jonák zpozoroval od Senova dle pruské palby, v jaké situaci a nebezpečí jsme byli. Poslal ordonančního důstojníka s rozkazem, aby se rychle prapor vrátil a setnina aby obsadila níže dva úzké lesíky, táhnoucí se do svahu.*“⁷⁷⁾

Od Václavic pak Vandasův útvar ustoupil až k Josefově. „*Tam čekal nás rozkaz, abychom se odebrali ke Skalici,*“ konstatoval Jan Vandas.⁷⁸⁾ Tím však neměl být překvapivým rozkazům konec. U České Skalice se Vandasovi polní myslivci zapojili do boje s Prusy, kteří sem dorazili od Náchoda a Václavic. „*Tak zápolili jsme asi hodinu, když náhle k našemu údivu vystřídá nás z rozkazu Benedekova osmý armádní sbor arciknížete Leopolda a my museli odtáhnout k Josefově,*“ uvedl autor vzpomínek.⁷⁹⁾ A armádní komunikaci pak okomentoval také při vzpomínce na bitvu u Hradce Králové. Poté, co rakouský VI. a VIII. armádní sbor, tvořící u Rozběřic zálohu, zaskočili po poledni ze směru od Chlumu Prusové, popsal Jan Vandas situaci takto: „*Nastala panika. Generálové a štábní důstojníci jezdili tryskem a stavěli šiky proti Chlumu.*“⁸⁰⁾ Závislost vedení boje, probíhajícího na tak rozlehlé ploše, jakým bylo 3. července 1866 jmenovitě královéhradecké bojiště, na jízdních spojkách, je také faktorem, který je nutno vzít při hodnocení operací prusko-rakouské války v potaz. Na jejich význam v závěrečné fázi války, který obvykle nebývá brán v literatuře na zřetel, trefně upozorňuje Vandas, když konstatuje, že ještě u Vysokého Mýta „*... očekávaly nás ordonance, které soustřeďovaly hloučky rozprchlých vojáků k jejich plukům.*“⁸¹⁾

75) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 8.

76) Tamtéž, s. 8.

77) Tamtéž, s. 9.

78) Tamtéž, s. 13.

79) Tamtéž, s. 14.

80) Tamtéž, s. 15.

81) Tamtéž, s. 18.

Obr. 5: Rakouský generální štáb plánující nad mapami průběh postupu.
To však byla úroveň informací, která k řadovým vojákům
obvykle nedolehla (MVČ HK).

Čím méně oficiálních informací v čase války bylo, tím větší roli hrála šeptanda. Konkrétní příklad obsahují právě Vandasovy vzpomínky. Jeho myslivecký prapor č. 14 měl po královéhradecké bitvě za shromaždiště určenou Litomyšl. Jan Vandas tehdy využil příležitosti a požádal nadřízeného důstojníka, zda by mohl navštívit rodinu a toto povolení dostal. „*Doma jsem způsobil veliké překvapení svým objevením se,*“ vzpomínal. „*Matka a sestry byly uslzeny, neboť otec přinesl zprávu, že se poptával a jistý myslivec ho ubezpečoval, že mám uraženou ruku.*“⁸²⁾ Sám Vandas naopak přislíbil při setkání ve Vysokém Mýtě jinému kolegovi z 30. mysliveckého praporu, že jeho otci předá ukořistěnou pruskou pistoli a především vzkaz, že je jeho syn zdrav.⁸³⁾

Na výrazné limity informovanosti v čase války poukázal ve svém dopise také Jan Štěpánek, když rodičům sděloval: „*... já bych Vám byl již dříve, snad hned v prvním týdnu po bitvě u Jičina podal zprávu kde a jak se vynacházím, nebylo mi ale možné, nebo byly pošty, jak jsme slišeli, zastavené a teprve 22.-ho jsem se dozvěděl, že by mohlo psaní na určité místo dojít,*

82) Tamtéž, s. 18.

83) Tamtéž, s. 18.

protěž nemeškaje, chtěl jsem na 23.-ho Vám psát...⁸⁴⁾ Sám přitom pociťoval hlad po informacích, jak jasně dosvědčuje závěrečný apel: „A nyní drahý rodiče! Prosím Vás aby jste mi co nejdříve odepsali nebo dnem i nocí přemýšlím jak Vám se asi vede, jestli živi a zdrávi, a jestli jste taky o něco v té válce nepřišli a až mi budete psát nezapomeňte mi vše obšírně popsat jak to tam dopadalo, když naši couvali a kde jste byli Vy v ten čas – a potom co jste soudili o mě – vše a co jest tam teť slišet mi napište.“⁸⁵⁾

Křest ohněm

Jakkoliv líčení bojových situací tvoří v řadě pamětí na čas prusko-rakouské války menší část ve srovnání s běžným každodenním životem na tažení, jednalo se o tak fatální a určující vytržení z běžného života, že není překvapivé, že se vzpomínky vojáků k bojovým střetům často obsáhle a emotivně obracejí. Výsadní roli přitom mnohdy hraje vzpomínka na vlastní křest ohněm v první bitvě. Takto vzpomínal na boje u České Skalice 28. června 1866⁸⁶⁾ Ladislav Prokop: „*Netrvalo dlouho, přijelo dělostřelectvo a vystaví svoje děla do jedné linie asi patnáct kroků před nás. [...] Mezitím důstojníci pořád nahlíželi s dalekohledy na protější stranu, tam se jim zdálo něco podezřelého. Tu se najednou zadýmilo a po dvou sekundách hvízdne granát přes naše hlavy. [...] Naši dělostřelci nečekali na druhý výstřel Prusů a již se hrnuly rány ze všech baterií chrlice zhoubu na Prusy do lesa. Nastala strašná střelba z děl od Prusů i našich.*“⁸⁷⁾ Není divu, že se tyto okamžiky Prokopovi zapsaly hluboko do paměti a i s odstupem let je dokázal předat s nemalou imaginativností: „*My na daný rozkaz ležíme na zemi, každý co možná tlačil hlavu k zemi. Granáty létaly na půl čtvrtky přes nás. To drtilo v kostech, když granát tak blízko kolem jednoho z nás frnk dozadu do lesa za námi, tam bylo slyšet praštění, ale žádný voják na blízku nebyl. To byl ten nejsmutnější a nejstrašnější okamžik pro vojín, kteří ještě nikdy nebyli v bitvě. Nastalo hnutí mezi vojáky. Staří, co se napili, zpívali a kleli. [...] Ti slabšího ducha plakali jako děti. Jiní se modlili a loučili se světem. [...] Vtom mě přelítl granát přes hlavu. Myslím si: Pane Bože, stůj při mně. Musím spravedlivě říct: Bázeň jsem neměl žádnou, ale přec to i toho nejtvrdšího muže muselo dojmout. Neztratil jsem přítomnost ducha. Jak blíž mne trochu ochabla střelba, již jsem zdvíhal hlavu a koukal se na protější*

84) A. PACHOLÍKOVÁ, *Dopis četaře*, s. 95.

85) Tamtéž, s. 97.

86) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 261–265.

87) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 95–96.

stranu, kde byl Prušák v lese. [...] Začal jsem blouznit. Začala se mně krev vařit bojechtivostí. A čekal jsem s dychtivostí na dané znamení – dopředu! Pravda, byl to u mne nerozum.“⁸⁸⁾ A silný dojem zanechala v Prokopově paměti pruská jehlovka: „Z lesa na nás chrlili Prušáci proudy ručníčních kulí. Kdyby jen padesátá trefila, bylo by to strašné. [...] Děšť kulí jen lil do nás, nakupená těla mrtvých a raněných musel jsem přeskakovat.“⁸⁹⁾

Jan Vandas byl sice již ostříleným vojákem se zkušenostmi z roku 1859 z Itálie,⁹⁰⁾ s Prusy se však v roce 1866 setkal poprvé, konkrétně ve střetu u Václavic u Náchoda.⁹¹⁾ „Když 14. prapor náš dorazil ke dvoru, začal nepřítel od Václavic z děl do nás pálit. [...] Při dalším postupu nás nepřítel nerušil, až když jsme byli mezi Václavicemi a Brankou, viděli jsme nepřítel v jeho síle. Jeho pěchota začala na nás se všech stran z úkrytu pálit. Naše palba proti pruské byla slabá, mnoho našich padlo.“⁹²⁾ Sám Vandas se dostal do blízkého boje s Prusy: „Moje stanoviště bylo pro mě kritické. Snad každodenně na ně vzpomínám. Za mocným kmenem dobře ukryt vyhlížím, kdy se objeví některý Prušák. V tom proti sobě na konci paseky za hustým podrostem zahlédnu jezdce. Vezmu ho na mušku a vypálím. Kůň se vzepjal a za podrostem se točil. Domníval jsem se, že kůň byl trefen. Rychle jsem nabil. Kůň z podrostu vyskočil a v tom naň vystřelím. Kůň s jezdcem se svalil. Účinek ten jsem si vlastnil, ač tvrditi nemohu, bylo-li to jen zásluhou mojí. Vzpružilo však mne to. [...] Po pádu jezdce za nedlouho vyrazila četa pruská na paseku a postupovala ve čtyřech řadách směrem proti mně. Vypálím opět. Zdálo se mi, že některý klesl. Opět nabiju. Četa pruská nestřílela, jen postupovala proti nám. [...] Z levé strany v lese se objevila síla Prusů. Já však za silným kmenem jsem se zapomněl. Viděl jsem jen pruskou četou proti a nabíjím, že do nich ještě střelím. Jak se však blížili, opustila mne odvaha i nabíjení se mně před jejich obličejem mátlo. Přišli proti mně na cestu ani ne 10 kroků ode mne, čtyři řady. První a druhá

88) Tamtéž, s. 96–97.

89) Tamtéž, s. 100–101. Účinek pruské zadovky systému Dreyse se stal součástí legendy pruského vítězství v roce 1866 a reálné ocenění jehlovky tak došlo zásadního zkresení. Na pravou míru věc uvedl Vladimír DOLÍNEK, *Pušky systémů Dreyse a Lorenz ve válce 1866 – legendy a skutečnost*, in: Hradec Králové – Königrätz 1866–1991. Sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference, svazek III, Hradec Králové 1991, s. 241–247; Ctirad BENEŠ, *Pruská jehlovka*, Praha 1998; TÝŽ, *Palné zbraně systému Lorenz*, Praha 1999.

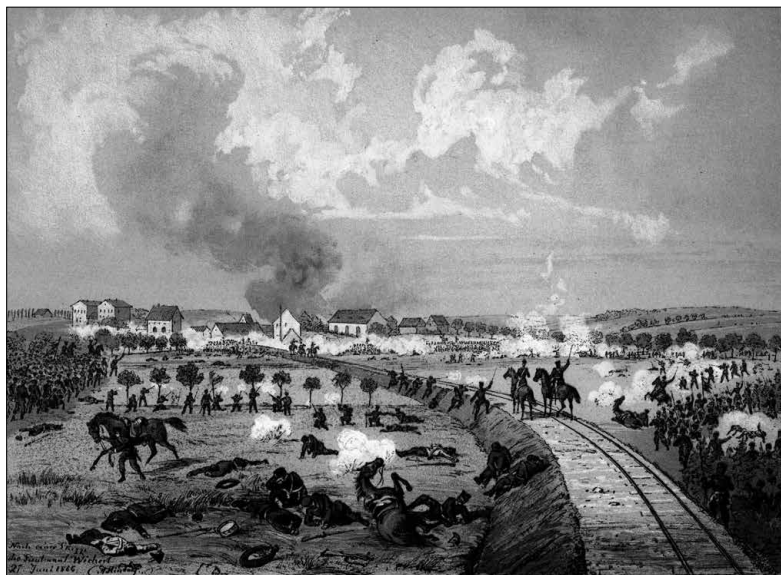
90) Srov. Otakar FRANKENBERGER – Dobroslav LÍBAL, *Účast českých vojáků v italském tažení v roce 1859*, Historie a vojenství 42, 1993, č. 1, s. 3–16.

91) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 247–252.

92) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 8–9.

*řada klekla, třetí a čtvrtá stála. Tenkrát tento způsob nebyl u nás zaveden. V tuto chvíli měl jsem přec nabito. Četa se připravila a já proti nim vystřelím bez měření, protože byli tak blízko. Sám jsem se viděl na onom světě. Střela se zaryla před jejich nohy. Viděl jsem, jak se zaprášilo. Ukryl jsem se těsněji za strom a v tom do něho střely lupaly. Jedna zasáhla moji kolbu. Nevím, zda vystřelili všichni. Mně to však v tom okamžiku bylo jedno. Bez uvažování opustil jsem náhle strom a prudce kvapil do lesa. Co se za mnou dělo, nevím, neohlédl jsem se.*⁹³⁾

Pro Jana Novotného z pěšího pluku č. 62 se stala prvním střetem prusko-rakouské války až generální bitva u Hradce Králové.⁹⁴⁾ Není proto divu, že jí ve svém deníku věnoval obsáhlý prostor. „K ránu déšť stále hustější, rovněž palba stále častější, asi do ½ 7 padaly jednotlivé dělové rány. Zároveň viděny silné pruské řetězy postupovat v dobrém pořádku. U naší polní stráže též asi na 800 kroků silný řetěz. [...] Náhle rozkaz: co nejrychleji zpátky, nebo vše ztraceno. Skutečně Prusové asi na 60–70 kroků od nás v našem boku. Vyklouzli jsme jen terénní prohlubni (dosl. roklí), naše štěstí,

Obr. 6: Boje o českoskalické nádraží mezi Rakušany a Prusy (MVČ HK).

93) Tamtéž, s. 9–10.

94) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 331–444.

jinak bychom všichni padli do zajetí. Nejprve řetěz na vzdálenost 5 kroků, pak dělostřelectvo, pak jízda, pak 4 prapory pěchoty. [...] Sotva jsme opus-tili polní stráž, již sem tam dopadaly granáty za děsného rachotu, 10–15 kroků od nás; zároveň palba z pušek, bez velké účinku. [...] Pořád silně postřelováni, střely svištěly těsně nad našimi hlavami, nebo narážely nad námi do stromů,“ vzpomínal Novotný na zahájení bojů.⁹⁵⁾

Následně v samotné královéhradecké bitvě zaujal 62. pěší pluk posta-vení na středu mezi obcemi Lípa a Chlum a dostal rozkaz zaútočit na Čis-těves. „Lidé šli jako d'áblové, mnoho jich padlo. Sotva ves dobytá, znovu se jí zmocnili Prusové, neboť ti čekali v jednom domě před vsí a spustili pe-kelnou palbu, takže jsme se museli stáhnout...“, vzpomínal Jan Novotný. „Palba z obou stran byla silná. [...] Zaútočili jsme opět. Pod plukovníkem zastřelen kůň a hejtman Seffl na špici pěšky. [...] Prusové vzdáleni asi 60 kroků. Jejich střely létaly jako krupobití. [...] Protože Prusové viděli naši slabost, zaútočili na nás. Šli jsme jim s „hurá“ naproti.“⁹⁶⁾

Obr. 7: Rakouské a saské dělostřelectvo na návrší u Probluzi v bitvě u Hradce Králové (MVČ HK).

95) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 158–159.

96) Tamtéž, s. 159–160.

Také Janu Novotnému se do paměti zapsala hrůza, kterou po bitevním poli rozsévalo dělostřelectvo obou stran: „K polednímu vyjely z pruské strany dvě baterie, rovněž z rakouské dvě baterie. Pruské asi 1000 kroků od Čistěvsí, naše u Chlumu a zahájily přes naše hlavy nepřetržitou palbu až téměř do 4 hodin, až byly holeny stromy a větve nás doslova přelétaly. [...] Od rána 8 hodin do večera 6 hodin rovnalo se hřmění z děl mohutné bouřce, která však pokračovala nepřetržitě ráz na ráz, žádnou sekundu nebylo možno říci, teď je ticho. Každá rána zahřměla dvakrát, při odpálení a při výbuchu nálože, neboť se pátilo převážně granáty. [...] Skučení a hukot, syčení granátů nad našimi hlavami se mísilo s pištěním puškových střel Prusů, jejichž narážením do zdí a do kmenů, prolétáním listy a větvemi, to vše dávalo dohromady nepopsatelný koncert. Každá střela měla svoji tóninu a měnila ji podle vzdálenosti, zvláště kanónové střely. Nejprve vyly (skučely), pak syčely jako odpalované rakety, a pak rána při výbuchu. Pruské střely pískaly tak pronikavě, že člověku bylo zpočátku úzko, až si člověk zakrátko zvykl natolik, že se stal skoro lhostejným neboť si musel pomyslet, že se stejně trvale v poli, ale ani ve vsi nebo v lese nemůže skrýt.“⁹⁷⁾ Na Jana Novotného zkušenost z osudného 3. července 1866 hluboce zapůsobila, jak ukazují jeho slova: „Pohled na bitvu, daleko více však naslouchání stále prudší palbě, jako u Hradce Králové, je úchvatné a velkolepé. Tu myslí člověk na Boha, vzpomíná na své příbuzné, své přátele a říká si potichu mnohokrát „sbohem“. V božích rukou leží osud, on rozhoduje, kdo bude žít a kdo musí umřít.“⁹⁸⁾

František Dytrych zažil první střet s Prusy v bitvě u Jičína.⁹⁹⁾ Tento den proto nemohl v jeho vzpomínkách chybět, třebaže na rozdíl od jiných pamětníků popisuje tehdejší dění velmi odosobněně: „29. června ve 2 hod. ráno jsme vytáhli a šli jsme k Jičínu, do ležení, kdež po malém odpočinku, chtěje vařit mináž, bylo tlučeno na poplach a my jsme musili odtud pryč, ke Kartousům, a k Železnici „městečku“ – tu jsme obsadili ve 2 hod. odpůldne, nato hned začaly hřímat děla, my jsme se rozestavili před městem směrem k Jičínu, a v 5 hod. odpůldne jsme začali jít napřed, chystajíce se k útoku, a netrvalo to as v tom běhu 1/2 hod. musili jsme zpět, a as 1/2 hod. co jsme šli zpět, a již bylo od našeho pluku 740 kam pohřbeno, které jsme musili opustit, a ve zmatku zpět ke Kartousům, a celou noc do druhého dne, do 10 hod. ráno, k Miletínu do ležení. Od naší setniny padl též setník, nadporučík, a poručík, a od praporu 3^{ho} praporečník. To byla tedy první hrůzyplná doba pro nás všechny tam přítomné.“¹⁰⁰⁾

97) Tamtéž, s. 160–161.

98) Tamtéž, s. 161.

99) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 272–276.

100) MVC HK, LI/LA, sign. 9640.

Obr. 8: Boje mezi rakouskou a pruskou pěchotou v ulicích Jičína (MVČ HK).

Psychika v dalších bojích

V kontextu pasáží o reflexi prvních bojových zkušeností se pak nabízí logická otázka, jestli se tato reflexe proměňovala a jak vnímali vojáci prusko-rakouské války další boje poté, co již v tom prvním obstáli. Na to nám odpovídá Ladislav Prokop svým líčením rozhodující bitvy prusko-rakouské války u Hradce Králové: „*Tu najednou slyšíme válečný hluk. Země se začala otřásat ranami z děl, vítr donášel k našim uším výstřely z ručnic. Nám již to nebylo nic nového. Naslouchali jsme tomu se srdcem ohnivým, jako naslouchá vojenský kuň trubce. Hlad nás přešel. [...] Přicházeli jsme blíž a blíž k bojišti. Kouřím chladně z dýmký.*“¹⁰¹⁾ Ladislav Prokop byl mezi těmi příslušníky 21. pěšího pluku, kteří se zapojili do smutně proslulých bojů v lese Svíb. Jeho líčení těchto okamžiků je již výrazně chladnokrevnější, než vzpomínky na Českou Skalici, třebaže útok na les skončil kvapným ústupem za cenu řady obětí: „*Dvacet kroků pod vrcholem kopce vidíme, jak Prušáci jako lišky vystrkují hlavy. A v okamžiku pustili na nás proud kulí ze svých jehlovek. [...] V tom se vyhučí dým a smrtonosná rána celé řady Prušáků kácí naše hrdinné vojíny. [...] Ten liják kulek, který na nás*

101) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 110.

*Prusové z kopce chrlili, není mé pero schopno popsat. Větve nad námi jen praštěly. My skákali přes houštiny a kameny jako jeleni.*¹⁰²⁾

Zatímco pro Ladislava Prokopa a jeho 21. pěší pluk byla bitva u České Skalice první bojovou zkušeností prusko-rakouské války, Jan Vandas a 14. prapor polních myslivců už poznali pruskou armádu v epizodním střetu u Václavic. Vandas na počátek bitvy vzpomínal takto: „*Postavení naše zdálo se býti výhodné. Dobře kryti viděli jsme nepřítele váhavě od náhodské „Branky“ se blížiti. Byli jsme netrpěliví, neboť chtěli jsme oplatiti Prusům porážku u Václavic. Konečně před polednem začala s obou stran dělostřelba. Náš prapor byl u nádraží kryt železničním náspem. Když se Prusové přiblížili na dostřel, pálili jsme do nich se všech stran. Také pruské střely hustě sršely, ale neuškodily nám.*“¹⁰³⁾ Výslednou porážku na českoskalickém bojišti Jan Vandas výrazněji nekomentuje, na rozdíl od bitvy královéhradecké: „*O osmé hodině začala houkat střelba u Sadové, kde byla soustředěna většina naší armády. Za chvíli řádila strašně, dlouho a stále v jednom místě. Náš 6. a 8. sbor, u Náchoda a Skalice již seřídly, tvořil u Rozběřic pod Chlumem zálohu. [...]* Před polednem, když jsme se ohlíželi ke Chlumu,

Obr. 9: Střet mezi rakouskými a pruskými silami
v bitvě u Náchoda (MVČ HK).

102) Tamtéž, s. 112.

103) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 13–14.

*viděli jsme někde na konci vsi za kostelem mohutný kouř. Hořelo. Trvale jsme stáli. Náhle na levém boku chlumeckého [sic!] vrchu objevilo se pruské vojsko. Rychle rozestavilo dělo a pálilo do pravého našeho křídla. [...] Nejdříve útočili kyrysníci na pruská děla, leč hluboká cesta, jež se táhla od Rozběřic k Chlumu, zabránila jejich výpadu. Dělové střely pruské lítaly na všechny strany. Rozstoupili jsme se na konec Rozběřic, rychle se rozestavili v prohloubeném úvoze, odkudž jsme stříleli na pruskou pěchotu. Jednou jsme ji odrazili. [...] Prusů na Chlumu na všech stranách přibývalo. V Rozběřicích několik statků hořelo. [...] Za Rozběřicemi počaly jednotlivé naše oddíly ustupovat. Panika v armádě se rozmáhala. Náš prapor uchýlil se do zahrad, odkud jsme na hrnoucí se nepřátelské vojsko stříleli. Dlouho však naše střelba netrvala, neboť pruská pěchota i kavalerie celou silou od Chlumu proti našim se vyhrnula a my museli zahrady opustit a s ostatními v nepořádku prchat.*¹⁰⁴⁾

Třebaže v Dytrychových pamětech nenašel popis bitvy u Hradce Králové většího místa, natož emocionálního náboje, přece jen jí pisatel věnoval několik souhrnných slov, a to když ji srovnával s předcházející bitvou u Jičína, kde 18. pěší pluk silně krvácel: „Zde byla tedy druhá truchlivá doba, ač naše dvě setniny neutrpěly tak mnoho jako u Železnice, nic méně byly ztráty u jiných setnin zase větší, a ohlédnutí kolem sebe po té spoušti jak daleko jen oku příznivo, bylo velmi truchlivé.“¹⁰⁵⁾

Setkání se zraněním a se smrtí

Dalším tématem, kterému není možno se při studiu vzpomínek na válku vyhnout, je přirozeně otázka zranění a smrti.¹⁰⁶⁾ Toto bytostně existenciální téma, často paradoxně možná umocněné odstupem od popisovaných událostí a skutečností, že pamětník již dosáhl pokročilejšího věku, stačil případně založit rodinu a vybudovat si nějakou existenci, jistě vedlo také k hlubšímu uvědomění si, co všechno mohl dotýčný velmi snadno ztratit, a že se jeho život mohl vyvíjet také výrazně jinak. A to i v případě, že by válku přežil „jen“ se zraněním.¹⁰⁷⁾ Ladislav Prokop se s touto odvrácenou stranou války

104) Tamtéž, s. 15–16.

105) MVC HK, LI/LA, sign. 9640.

106) Srov. Eduard WONDRAK, *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králové 1989.

107) Nepřilíš frekventované téma inspirativně akcentuje Marie MACKOVÁ, *Voják po válce*, in: J. Hutečka – J. Šrámek a kol., *Mlhy na Chlumu*, s. 232–240. Srov. také Jiří POKORNÝ, *Výsloužilci a veteráni*, in: Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahla (edd.), *Věché stáří, nebo zralý věk moudrosti?*, Praha 2009, s. 199–203.

poprvé setkal nedlouho před tím, než sám zakusil bitevní vřavu, a tento okamžik jej nenechal chladným: „*Na náměstí potkáme jeden vůz s raněnými vojíny. Jeli k Josefově. Mě hrůza obešla, když jsem viděl jejich zakrvácené šaty.*“⁽¹⁰⁸⁾ To však nebylo nic proti tomu, když se sám ocitl v ohni boje: „*Pruské granáty se na nás jen sypaly. Tu dva vrazí do 1. praporu, přerazilo to tam jednoho šikovatele v půli a asi tři muže zabilo. Bylo to ode mne as dvacet kroků. Já se tam ohlédnu za tím bolestným výkřikem a prvně spatřím své soudruhy válet se v krvi. [...] Ve mně se vařila krev. Viděl jsem asi dvacet raněných a zabitých druhů, kteří padli při dobývání náspu. [...] Řady naše se kácely. Vidím vedle sebe, jak ten a onen se s křikem kácí. Zoufale volá o pomoc. Těsně přede mnou padnou tři čtyři, na které se tlačím. Přeskočím je, druzí za mnou, tlačíme se jeden na druhého, žádný cit, žádná soustrast, žádné ušetření, šlapeme po svých kamarádech, nedbajíce na jejich křik a nářek.*“⁽¹⁰⁹⁾ Podrobněji si následky řeže mohl Prokop prohlédnout po bitvě u České Skalice a i tento pohled jím otřásl: „*Vidím hrůzná divadlo. Po hnoji, po drnu, na cestě, kde bylo jaké místočko, všude leží ranění. Ten bez nohy, onen má tři a více ran v sobě, jiný má kus boku pryč a ruce přeražené.*“⁽¹¹⁰⁾ Nejinak tomu bylo u Hradce Králové. Ústup z lesa Svíb popsal Ladislav Prokop slovy, která demonstrují, že na smrt si na rozdíl od nebezpečí voják těžko zvyká: „*Skočím do průkopu a spatřím hromadu našich myslivců raněných a pobitých. [...] Divám se na oběti války. Hromady mrtvých a raněných, našich i Prusů, leží tam mezi dřívím. Tolika mladých lidí. Někteří bez vlády volají o pomoc. Nemohl jsem snést ten pohled.*“⁽¹¹¹⁾ Bitvě u Hradce Králové nadto Ladislav Prokop učinil ještě jinou zkušenost se smrtí, která pro něj nejspíše nebyla snadná, jakkoliv věc popisuje zdánlivě lakonicky: „*Já přiběhnu k jednomu kamenu a vidím za ním skrčeného jednoho vojáka od naší setniny. Vezmu kvér, který jsem si od Skalice podržel, a pravím: „Chlape, táhneš, nebo tě na místě probodnu. Ty babo!“ A ženu ho před sebou za majorem (Pak mi ho bylo líto, byl tam zabit).*“⁽¹¹²⁾

Obraz zkázy, který poznal již po prvním střetu s Prusy u Václavic, má své místo i v memoárech Jana Vandase: „*V lesíku bylo několik lehce raněných myslivců, kteří dále jíti nemohli. Seděli u stromů a nařikali. Pomoci jim nebylo možno. [...] V nastalé klidnější chvíli bylo jen slyšet se všech stran od raněných hrozný nářek jak od našich, tak od Prusů. Těžce raněné*

108) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 94.

109) Tamtéž, s. 96, 99, 100.

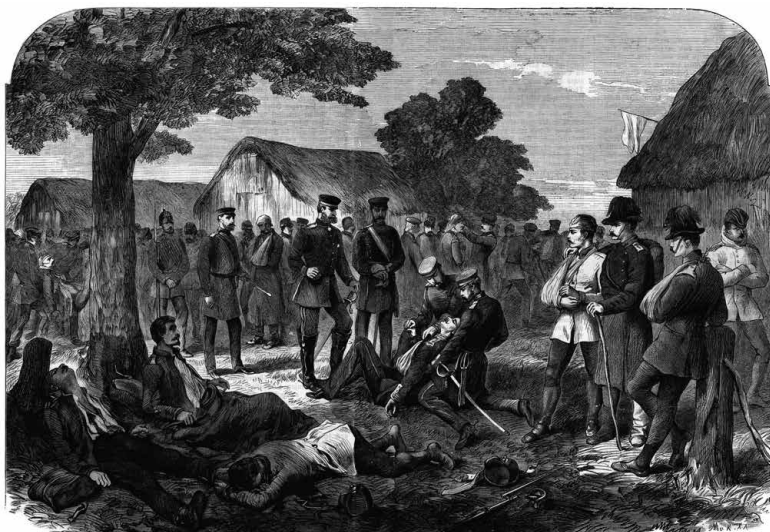
110) Tamtéž, s. 102.

111) Tamtéž, s. 114.

112) Tamtéž, s. 112.

odnášeli v nosítkách pod kopec, lehce ranění ubírali se k Senovu. Podívání na bojiště bylo hrozné, neboť zabitých a raněných tu leželo na tisíce.“¹¹³⁾ Ještě barvitější obraz zkázy pak vykreslil při vzpomínce na bitvu u Hradce Králové: „Cestou měli jsme hrůzné podívání na mrtvé a raněné, jichž bylo mnoho. [...] Pole byla hustě poseta tornistrami a jinými předměty. Místy na tornistrách seděli vojáci ranění nebo tak umdlení, že dále jíti nemohli.“¹¹⁴⁾

Jan Vandas se v bitvách na severovýchodě Čech nezřídka setkal i se smrtí, kterou ve svých vzpomínkách často tematizuje. Imaginativní je už jeho popis počátku bojů u Václavic: „Když jsme postupovali v posvátném tichu a s modlitbou na rtech v obilí po dlouhém vrchu, přiletěl pruský granát, jenž nad námi se roztrhl a několik myslivců zabil a poranil. Z naší setniny padli dva: trubač Mrkos a podmyslivec Kvapil z Hrušové u Výsokého Mýta. Při dalším postupu nás nepřítel nerušil, až když jsme byli mezi Václavicemi a Brankou, viděli jsme nepřítele v jeho síle. Jeho pěchota začala na nás se všech stran z úkrytu pálit. Naše palba proti pruské byla slabá, mnoho našich

Obr. 10: Ošetření raněných po bitvě u Hradce Králové (MVČ HK).

113) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 11–13. K systému zdravotnictví v prusko-rakouské válce srov. František DOHNAL, *Vojenské zdravotnictví v prusko-rakouské válce roku 1866*, Královéhradecko 3, 2006, s. 107–124.

114) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 16.

padlo.¹¹⁵⁾ Vandas sám se nevyhnul situacím, kdy smrt opakovaně udeřila v jeho blízkosti: „Vyběhl jsem z lesíka a setkal se s naším majorem, který jel po svahu vedle lesíka od Václavic. [...] Major jel sám, bez pobočníka a štábního trubače Nováka. Ti padli již dříve. Netrvalo ani minutu a majorův bělouš mne dohonil bez pána, jenž byl těsně za mnou smrtící střelou trefen. [...] V úvoze dohonil jsem několik myslivců. Za jedním nováčkem těsně v patách běžím. Před mýma očima lupla střela do jeho hlavy. Slyšel jsem jak to cvaklo. Zůstal na místě ležet. Byl to rolnický synek od Hrochova Týnce.“¹¹⁶⁾ Další vzpomínky na řádění smrti se pak pojí s boji u Hradce Králové: „Naše brigáda Jonákova postupovala proti nepřátelskému pravému křídlu. V tom před námi v největším chvatu přicválala od Lípy naše baterie dělostřelectva a rozestavila svá děla do posic proti nepříteli. Sotva byla její děla připravena ke střelbě, pruská pěchota, dobře ukrytá v obilí, náhle vyrazila a dosti z blízka postřílela téměř veškeré mužstvo u baterie, aniž by toto mohlo vůbec vystřeliti. Byl to hrozný obraz. Splašené koně po zabitých pobíhali, jiní postrojem spojení se váleli, ranění vojáci naříkali.“¹¹⁷⁾ Svou daň si v řadách rakouské armády ovšem vybralo i pruské dělostřelectvo, jak Vandas dosvědčuje: „Za útěku padl asi na 20 kroků přede mnou granát, jenž se roztrhl a několik vojáků položil. Za kratičko na to opět jiný granát vybuchl a vykonal totéž dílo zhouby.“¹¹⁸⁾

Vzpomínka na padlé a raněné našla místo také na stránkách deníku Jana Novotného. Podal tak např. osobní svědectví o bojích o Čistěves: „Zde padl kadet-šikovatel Colombana, jemuž střela při křiku „hurá“ prošla krkem. [...] Na ten okamžik nikdy nezapomenu. Lidé padali vedle nás, před námi, jako mouchy. Nadporučík Pöpl a poručík Gruden padli těžce ranění nepříteli do rukou. Při tomto útoku vznikla hrozná řež. Kadet-šikovatel Neustädter utrpěl sedm zranění.“¹¹⁹⁾ Další vzpomínka na odvrácenou tvář války se potom pojila s ústupem od Čistěvsi a Chlumu: „Zákop u baterie byl plný mrtvých a zraněných, kteří leželi jedni přes druhé a přes ně lidé prchali. Pohled, jakož i sténání a úpění, hromadný křik nešťastníků, byly srdce rvoucí. Musel jsem se odvrátit od toho hrozného divadla... [...] Na plošině kopce stálo několik jezdeckých pluků. Najednou do nich udeřilo několik šrapnelů a granátů. Zmatek a desorganizace, které se šířily v jejich hustých řadách, byl nepopsatelný. Muži a koně padali jako při moru.

115) Tamtéž, s. 8–9.

116) Tamtéž, s. 11.

117) Tamtéž, s. 15–16.

118) Tamtéž, s. 17.

119) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 159–160.

*Jednomu velmi mladému nadporučíkovi od hulánů urazila koule obě nohy, jednomu rytmistovi pravou paži i s ramenem.*¹²⁰⁾ A silný dojem na Novotného učinilo i polní obviště, plné raněných nešťastníků i těch, kterým již pomoci nebylo: „*Četná a rozmanitá zranění, která skýtala nejhrůznější pohled, vryla se mi nesmazatelně do srdce a donutila mě téměř k pláči. Jeden voják, jehož paže je roztržena, táhl namáhavě vpřed svého kamaráda, zraněného do nohou. Početní mrtví, které zde bylo vidět, zaujímali různé polohy. Jedni měli klidné rysy, jako by spali náhle překvapeni smrtí, jiní rysy ztrhané, pěsti sevřené, zemřeli v bolestech, mnozí drželi pevně svoji pušku. Bylo to hrozné.*“¹²¹⁾ Novotného rozpoložení při ohlžení se zpět za válečným časem jasně vysvětluje ze slov: „*Kdo nese vinu za ztracenou bitvu, nechť si na sebe vezme i zodpovědnost za nesmírné ztráty na lidech a především na přípřežích u baterií.*“¹²²⁾

Specifikem vzpomínek Františka Dytrycha je skutečnost, že se se smrtí setkal bezprostředně po vyhlášení válečného stavu: „*Na to 23. června od půl dne se tlouklo a troubilo na poplach tak, že jsme se domnívali, že nepřítel musí být již za městem, byl to však omyl, a žádný nemoh se doptat jaký, jednoho starého měšťánka přejeli v tom zmatku kanonýři, kterýž také hned zemřel.*“¹²³⁾ Vedle toho Dytrych zmínil i dopady bojových střetů v řadách vlastního pluku, avšak bez většího emocionálního zabarvení. Naopak barvitější vzpomínku na setkání s raněným obsahuje vyprávění Františka Práška, spjaté s ústupem od Chlumu k Hradci Králové: „*... ustrnuli jsme nad těžce raněným šikovatelem, ležícím na kraji silnice, jenž nás úpěnlivě prosil, abychom jej vzali s sebou. Měl prostřelené nohy a hrozně nařikal. Přesto, že nebylo času k prodlévání, odnesli jsme ho do příkopu, rány co nejrychleji očistili a ovázali, kamarádi posadili ho rozkročmo na ramena a již utíkali jsme dále po silnici k hradecké pevnosti.*“¹²⁴⁾

Vnímání nepřítele

Válečný čas je bezpochyby dobrou vypjatých emocí, kdy pocit vlastního existenčního ohrožení často umocňuje propaganda a snaha posílit odhodlání dobrovolného vojáka jak akcentováním legitimacy vedení války, tak vykreslením nepřítele v temných barvách.¹²⁵⁾ Tváří v tvář dojmům

120) Tamtéž, s. 162.

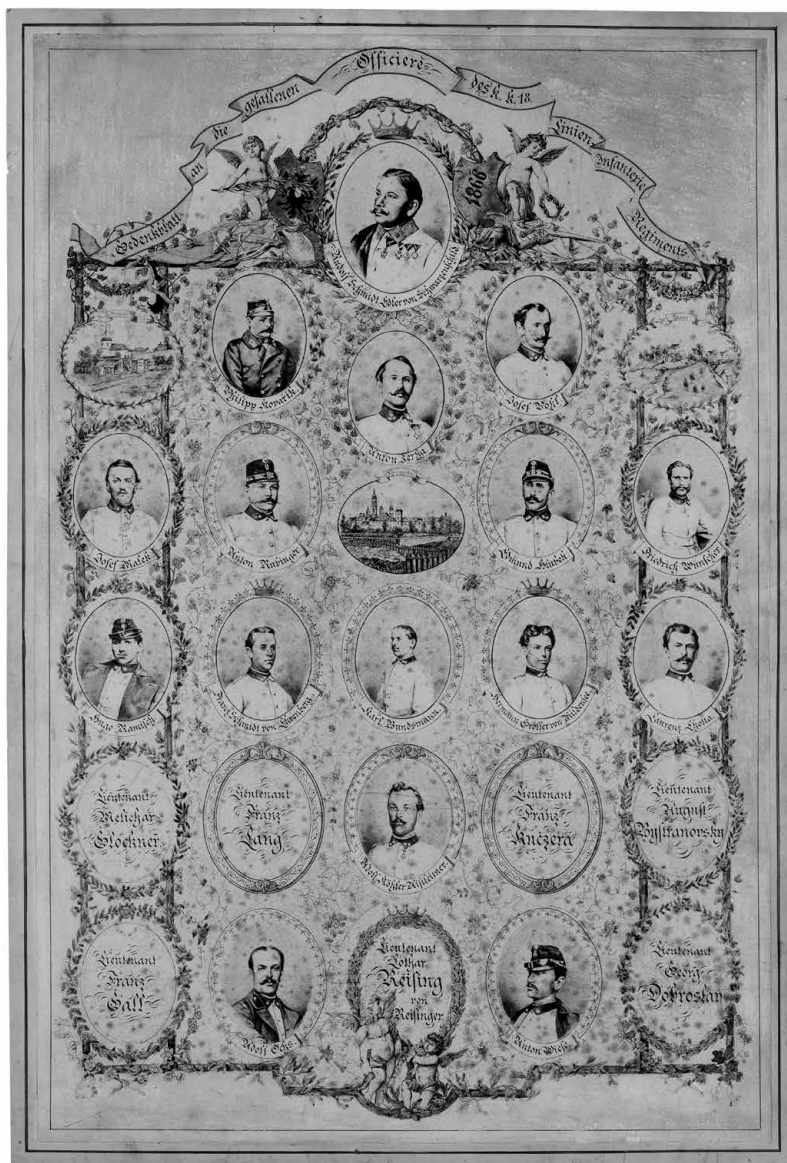
121) Tamtéž, s. 162–163.

122) Tamtéž, s. 160.

123) MVC HK, LI/LA, sign. 9640.

124) V. TOMEK, *Účastník „šestašedesáté“ vzpomíná*, s. 6.

125) Srov. v širším kontextu Jiří HUTEČKA, *Kořeny teorie spravedlivé války: od Platóna ke Grotiovi*, *Theatrum historiae* 3, 2008, s. 85–107.

Obr. 11: Tablo padlých důstojníků královéhradeckého pěšího pluku č. 18 v prusko-rakouské válce (MVČ HK).

z vražedných bojů, zranění a smrti kamarádů nám vytane na mysl otázka, jak vnímali aktéři prusko-rakouské války nepřítele. A nutno předeslat, že jakkoliv si výslovně toto téma ještě žádá hlubší výzkum, analyzované prameny se zdají být v tomto ohledu až překvapivě skoupé. Ladislav Prokop pruského soupeře v podstatě nekomentoval, vysloveně negativně toliko jednou: „*Když klumpa Průšáků chtěla přeběhnout z jednoho lesa do druhého, bylo to asi padesát kroků, šlehl tam mezi ně granát a již z nich lítalo peří. Mně při tom pohledu zaplesalo srdce. Myslel jsem si: Tu máte, pakáz, odměnu za naše pobité vojáky.*“¹²⁶⁾ Skutečnost, že záleží na tom, zda má nepřítel lidskou tvář anebo je jen vzdálenou odlidštěnou hrozbou pak Prokop doložil při líčení jiného okamžiku v rámci královéhradecké bitvy: „*Vrazíme na Průšáky, ti se dali na útek. My s veselou myslí a s bojechtivostí běžíme jim v patách. Vojáci je odzadu píchali bodáky a tloukli kolbami. Průšáci ostali stát, sedli, lehli, zbraň zahazující. Prosili nás o smilování. Byli to všechno staří mužové, většina se jich stavěla raněnými.*“¹²⁷⁾ Na to pak Ladislav Prokop navazuje vyprávěním o tom, jak se dali se zajatými vojáky do řeči, upřesňuje, že šlo o pruskou domobranu, a vzpomíná jak si od jednoho z Prusů vyzkoušel jeho „piglhem“ a detailně si prohlédl Dreyseho jehlovku, která napáchala v rakouských řadách takové škody. To vše bez jakékoliv negativní poznámky na adresu pruských vojáků. Ti pro něho zjevně v tomto okamžiku, kdy stáli tváří v tvář, a nehrozilo nebezpečí, byli především lidmi. Veskrze lakonické vyjádření na adresu Prusů pak stojí na stránkách deníku Jana Novotného, který si zde zapsal: „*Protože Prusové nešetřili a dobře mířili, neboť jsou vůbec dobří vojáci a byli naším důstojným soupeřem, ale rovněž naši vojáci se bili velmi statečně.*“¹²⁸⁾

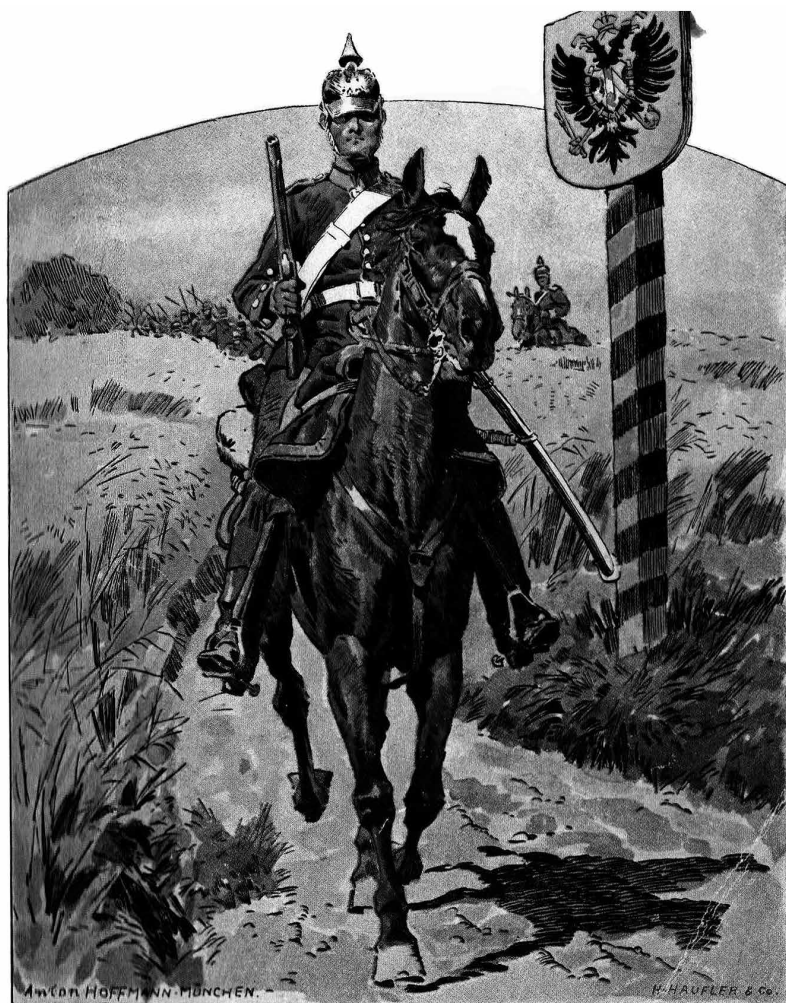
Zajímavý příklad vnímání nepřítele vysvítá v dopise Jana Štěpánka rodičům. Pisatel během svého zajetí pruskou armádou učinil s poddanými krále Viléma I. tak dobrou zkušenost, že své rodiče neváhal vyzvat: „... *tak vás proto tedy prosím, jsou-li u Vás Prusové a jeli Vám to možné, abyste s nima v Čechách vlídně [v předloze vynecháno] z toho města je 27 reg. Ingf., možná že jsou u Vás.*“¹²⁹⁾

126) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 97.

127) Tamtéž, s. 110–111.

128) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 160.

129) A. PACHOLÍKOVÁ, *Dopis četaře*, s. 97.

Obr. 12: Pruská jízdní hlídka překračující hranice Rakouského císařství (MVČ HK).

Ústup od Hradce Králové

Specifickým tématem historie prusko-rakouské války z roku 1866 je reflexe ústupu od Hradce Králové a vnímání prohrané bitvy. Zvláště samotný ústup je opředen výkladovým rámcem, který nabývá až apokalyptických rozměrů.¹³⁰⁾ To se pojí s pevností Hradec Králové, v níž vojáci, ustupující od chlumské výšiny, marně doufali nalézt bezpečí. Pevnost však byla přirozeně uvedena do bojové pohotovosti, což znamenalo, že byla neprodyšně uzavřena a její předpolí zaplaveno, jak vojáci brzy poznali. „Přijdem asi o čtyřech hodinách k Hradci Králové, chtěli jsme jít do tvrze, ale ta byla zavřena, nikdo nesměl dovnitř“, vzpomínal Prokop. „Hradec byl obehnán čtyřmi valy. Kolem byly příkopy naplněné vodou. To místo před mostem bylo plné vozů. [...] Seděli jsme půl hodiny a dívali se, jak se ze všech stran hrnou tisíce našich vojnů, jízda, pěší, dělostřelci, vše v jednom chumáždí smíchané. [...] Kdo chtěl přejít, musel do vody. [...] Viděť jsem hrůzuplné divadlo. Mnoho set hlav vyčnívalo nad vodou. To byli pěšáci. Tlupy jízdy se s koňmi vrhaly na ně. Vidím tu směsici míhat se ve vodě, slyším ten křik, volání o pomoc. Byl to strašný pohled, hrůznější, než v nejprudší seči s nepřítelem.“¹³¹⁾

Obr. 13: Apokalyptické znázornění ústupu rakouské armády přes Labe (MVČ HK).

130) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 445–449.

131) L. PROKOP, *Zápisky*, s. 117–118.

Dále pak Ladislav Prokop při svém vzpomínání na ústup od Hradce Králové akcentoval spíše pocity nepohodlí, než ohrožení. Vracelo se kupř. téma hladu: „*Jdeme, motajíce se, na určené místo. Cestou jsme dobývali mrkev a cibuli, a tím jsme poněkud zahnali hlad.*“⁽¹³²⁾ Za Hradcem Králové se pak naskytla další příležitost, jak se nasytit: „*Přijdeme k překocnému vozu s chlebem. U něho stál hulán a nenechal žádnému přiblížit se. [...] A jdu okolo do lesa, kde bylo houští až k překlopenému vozu. Lezu po čtyřech, rozříznu plachtu a již držím velký láblík pro dva muže. Utíkám s kořistí ke svým druhům, každému jsem dal kus a jdeme k Holicím.*“⁽¹³³⁾ Také zázemí pro odpočinek odpovídalo situaci poražené ustupující armády: „*Večer o desáté přišli jsme do Holic. Bylo tam všude plno vojska. Jdeme od stavení ke stavení, nikde nebylo k hnutí. Až jsme konečně padli na prázdnou stodolu, tam jsme vešli. Na mlatě ležela kupa syrového jetele. Zahrabali jsme se do ní. Venku pršelo, jen lilo. Usnuli jsme. Probudím se – zima mnou tak lomcovala, že se jetel na mně třásl. Zuby mi drkotaly. Chci vstát, nemohu, byl jsem přestydlý. Po čtyřech jsem vylezl z hromady a chodím shrbený okolo voje na mlatě. Netrvalo dlouho a již jsme byli všichni na nohou; chodili jsme jeden za druhým, zahřívající se.*“⁽¹³⁴⁾ Při přechodu Labe u Hradce Králové totiž řada vojáků odložila z výstroje, co mohla, mnozí včetně šatstva.⁽¹³⁵⁾ Podle vlastních slov si Ladislav Prokop polepšil až za Vysokým Mýtem a Litomyšlí: „*V Poličce jsem byl na bytě u jednoho ševce. Poprvé za ten dlouhý čas jsem se tam najedl do sytosti. Vyprali mi prádlo, já si vyčistil své věci a čekal na další rozkaz.*“⁽¹³⁶⁾ Následně se opět připomněla válečná realita: „*Od Poličky jsme táhli ke Svitavám. Tam jsme měli Prusa na krku a museli jsme v noci odejít. Zachovali jsme tam padesát vozů s chlebem a jiným jídlem. [...] Od Poličky jsme šli neustálým pochodem přes více měst a pořád jsme leželi venku. Po pár dnech jsme dorazili k Olomouci.*“⁽¹³⁷⁾

Slovy Jana Vandase nastal po „*děsné porážce mezi Chlumem a Rozběřicemi [...] hrozný útěk ku Hradci Králové.*“⁽¹³⁸⁾ Myslivecký prapor č. 14 zůstal vzadu, tak měl Vandas podle vlastního svědectví dobrý přehled o tom, co se před ním dělo, třebaže každou chvíli čekal, že mu pruské jezdeckto vpadne do zad: „*Musel jsem rychle utíkat, proto jsem tlumok odhodil. Přede mnou*

132) Tamtéž, s. 116.

133) Tamtéž, s. 119.

134) Tamtéž, s. 119.

135) Tamtéž, s. 118.

136) Tamtéž, s. 120.

137) Tamtéž, s. 120.

138) J. VANDAS, *Z mých válečných vzpomínek*, s. 16.

všecko vojsko bylo pomícháno. Ani četa nebyla pohromadě. Pěchota promísená s dělostřelci a mezi všemi hemžila se kavalerie. Později vjeli mezi ně na velkých koních Sasové, do nichž někteří naši vojáci střelili, majíce je za Prušáky. [...] pruské dělostřelectvo s levé strany nás předjíždělo, a odtud, jakož i ze zadu do nás střílelo. Dělové střely jen sršely do utíkajících. Zajisté žádná dělová pruská střela v tak husté mase se cíle neminula.“¹³⁹⁾ Na útěk od Chlumu Jan Vandas vzpomínal jako na chvíli ohromného vypětí, toto téma předtím tak silně neakcentoval: „Byl jsem již vysílen a jako schvácen. S velkou námahou jsem běžel. Během uhřát a spocen rozepjal jsem kabát. Od prsou vyvalilo se mi horko do obličej, jako bych měl pod kabátem žhavé uhlí. Pocítil jsem malou úlevu. V běhu jsem vázl, neboť jsem klusal již přes hodinu.“¹⁴⁰⁾ Stejně jako několik jiných vojáků se pokusil ukrýt v cihelně před Hradcem Králové, ale ta se stala cílem pruského ostřelování. Vandas proto pokračoval v cestě ke královéhradecké pevnosti a pak dále k Pardubicím, uklidněn tím, že pronásledování polevilo.¹⁴¹⁾

Podobně jako Ladislav Prokop i Jan Vandas akcentuje ve svých pamětech strádání, především žízeň, kterou vyčerpaní vojáci po celodenním boji trpěli. Když proto – stejně jako Prokop a jeho druhové – pod Hradcem Králové narazili na silnicích stojící vypřažené vozy se sudy s vínem vytékajícím do příkopů, „kdo mohl, nachytil si vína ze sudu do šátků, do klobouků nebo čák a zahnal tak palčivou žízeň.“¹⁴²⁾ Ani v Pardubicích však nebyli vojáci, kterým se podařilo se zachránit, prosti starostí. Jak konstatoval Vandas, „Pardubice byly vojskem přeplněny. K jídlu nebylo možno co dostat. V městě jsem se sešel s některými myslivci od 14. praporu. Bylo nás asi 20. Uchýlili jsme se do hostince „Veselky“. Protože jsme do rána nejedli, byli jsme velice hladovi. Dal jsem jednomu myslivci zlatku a poslal ho do města, aby přec něco k jídlu koupil. Přinesl dva bochníky horkého chleba, jiného nedostal. Přenocovali jsme na zahradě v altánu hostince...“¹⁴³⁾ A ihned nastal další pochod: „Ráno čtvrtého července naše vojsko, jež se do Pardubic uteklo, bylo zceleno, srovnáno a muselo odejít z Pardubic, než tam vtrhl Prus. [...] Táhlí jsme ku Chrudimi, na Hrochův Týnec, pak k Výs. Mýtu. [...] Naše oddělení šlo od Mýta k Litomyšli a tábořilo pak v Cerekvici.“¹⁴⁴⁾

139) Tamtéž, s. 16.

140) Tamtéž, s. 17.

141) Tamtéž, s. 17.

142) Tamtéž, s. 17.

143) Tamtéž, s. 17–18.

144) Tamtéž, s. 18.

Obr. 14: Královéhradecká pevnost v roce 1866 (MVČ HK).

Dramatické vzpomínky si na ústup z královéhradeckého bojiště uchoval na stránkách svého deníku Jan Novotný. Cesta jeho pluku totiž vedla přes střed bojiště a vojáci tedy byli dlouho v ohrožení: „Došli jsme skoro do poloviny výšiny, neustále postřelováni pruskými bateriemi, když najednou se začala z Chlumu, ve kterém jak jsme doufali, nebyl nepřítel a který ze všech stran hořel, sypat zhoubná palba z ručních zbraní do našich řad. Zmatek strašný. Lidé se vrhali do zákopu. Kdo však uklouzl a upadl, byl ztracen. U této výšiny našlo mnoho našich lidí smrt. Zde odhazovali lidé své torny se vším všudy, dokonce i patronašky, chlebníky, polní láhve, krátce všechno, ba i čáka a pláště, aby mohli lépe utíkat. Mnozí nechali své zbraně osudu a všechno utíkalo, zachváčeno panickým strachem, aniž poslechlo jakýkoliv povel vpřed. [...] Nahoře na výšině chtěl pan plukovník shromáždit prapory, aby mohl opětovat nepřátelskou palbu, ale jen nemnozí zůstali na místě. Zmatek byl již příliš velký, jak puškové střely a granáty tenčily naše řady. Zde jsem vystrlíl svou poslední municí. Ne během bitvy, ale až nyní jsem poznal její hrůzu. [...] Ještě jednou jsme se pokusili shromáždit pluk na vzdálenějším místě, ale jen stěží byl nastolen jakýs takýs pořádek, začaly mezi nás dopadat jednotlivé granáty a znovu nastal nepořádek a ústup nabyl podobu bezbřehého útěku; všechny druhy zbraní promíchány.“¹⁴⁵⁾

145) K. KOPAL, *Deník Jana Novotného*, s. 162–163.

Také v paměti Jana Novotného měla pevné místo vzpomínka na královéhradeckou pevnost, která se stala prchajícím vojákům nikoliv záchranou, v níž mnozí doufali, ale spíše překážkou: „*Ve strachu před nepřítelem, o kterém se domnívaly, že je za námi, běžely naše jednotky stále přímo k pevnosti, přebrodily nebo přeplavaly příkop, přelezly palisády, pokoušely se zmoci a pomoci provazů ztéci hradby atd. [...] Utíkající jízda se vrhala přímo před sebe, aniž by někomu uhnula, přejela vše, co jí přišlo do cesty a zahnila mnoho set lidí do Labe, kteří zde bídně zahynuli. Podobným strachem jako ostatní oddělení byl zachvácen ustupující trén. U vozů, které se převrátily, byly přesehány postraňky koním a mužstvo na nich ujíždělo dál a nechalo vozy s celým nákladem osudu. Celá silnice byla plná převrácených a opuštěných vozů.*“¹⁴⁶⁾ Novotný také poznamenal, že zmatek, který před pevností nastal, měl mnohdy fatální následky pro raněné, kteří se dokázali dostat z bezprostředního ohrožení života na bojišti: „*Který z raněných se sám nějak mohl táhnout dál, učinil tak, aby povětšinou ztroskotal na tom, že byl bez milosti stražen a pošlapán jízdou.*“¹⁴⁷⁾

Jan Novotný podobně jako ostatní z aktérů tažení za prusko-rakouské války akcentoval materiální nedostatek, kterému vojáci čelili. Podle jeho svědectví až poté, co 5. července 1866 dorazili do Litomyšle, „*zde vyfasováno pro 96 mužů jen 25 liber masa a něco pálenky, zároveň též plesnivý chléb, zdaleka poprvé od 30. Protože nebyly várnice, ty zůstaly v táboře u Chlumu, museli jsme maso opékat na klacku nad ohněm. Jak je to dobré, může si každý domyslet.*“¹⁴⁸⁾ S tím zjevně kontrastuje atmosféra o čtyři dny později, kdy vojáci přišli do moravské Konice: „*... též jsme dostali velmi dobrý špek a chléb. Tak jsme se měli jako králové.*“¹⁴⁹⁾

S výpovědí ostatních aktérů souzní také vzpomínka Františka Dytrycha na dramatické chvíle před královéhradeckou pevností: „*U továrny hradecké byla strašlivá podívaná jak na lid, tak na dobytek kt. na koně, jdoucí a tonoucí po krk ve vodě, zde byla taková směsina koní, lidí, jízdních pěších, vozů dělových, tak že kdyby bylo nepříteli možno pro pevnost Hradeckou, všechny nás moh pozajímat bez zmaření jediného muže.*“¹⁵⁰⁾ Ani následné dny nehodnotil s odstupem o mnoho lépe: „*... trochu sobě odechnouce, šli jsme opět dále k Vysokému Mýtu do ležení as kolem 4 hod. odpůldne, zde se zase vařila mináž, to byla ta druhá truchlivá štace...*“¹⁵¹⁾ Cíl pochodu

146) Tamtéž, s. 163.

147) Tamtéž, s. 163.

148) Tamtéž, s. 164.

149) Tamtéž, s. 165.

150) MVC HK, LI/LA, sign. 9640.

151) Tamtéž.

představovala Moravská Třebová, „kdež notně přšelo a jsme musili do bláta se položit.“¹⁵²⁾

Barvitou vzpomínku na tytéž chvíle zanechal dalším generacím také František Prášek: „V očekávání nejhorsího slyšíme pojednou zmatené výkřiky, které znamenají rozkaz k rychlému ústupu. Můžete si představit, jak takový nespořádaný náhlý útěk před postupujícími Průšáky asi vyhlížel. Nestačili jsme utíkat před jejich palbou a tak k veliké své hrůze vidím, kterak vlevo i vpravo ode mne leží již spousta raněných a také mrtvých kamarádů. Jak rád bych byl některému z nich pomohl, na to však nebylo lze ani pomyslet; bylo třeba prchat s ostatními, kteří byli ušetřeni průšácké koule, cestou necestou z místa záhuby. Počet prchajících vlivem neutuchající střelby stále více a více řidnul a ani jsem nepozoroval, že jsem se dostal s několika kamarády na silnici nedaleko hradecké pevnosti, v níž zamýšleli jsme hledat bezpečí. [...] Daleko jsme se však nedostali. Vidíme, kterak všechny pevnostní příkopy jsou zaplaveny a do pevnosti nikde přístupu. [...] Střelba poněkud umlká a my, nedbajíce únavy utíkáme stále a stále. Únava dostupuje již vrcholu a hledáme proto nějaký úkryt, kde bychom si alespoň na chvíli oddechli a upokojili zesláblé žaludky něčím ze skrovných zásob z našich „telat“. Průšáci, kteří nechali tenkrát hradeckou pevnost na pokoji, ženou však v úžasném nepořádku couvající ubohé zbytky rakouské armády stále a stále před sebou až k Pardubicům. Tomu strašlivému útěku před pronásledujícím nás nepřítelem nemělo snad býti, jak se stálo, ani konce. A tak nás Průšáci během několika dnů zahnali přes hranice až na Moravu a mnoho bylo těch, kteří, když bylo ohlášeno příměří, ocitli se až někde u Olomouce.“¹⁵³⁾

Tato svědectví znějí dramaticky, stejně jako v případě bitevní vřavy je však třeba mít na paměti, že vojáci se nacházeli ve stavu ohromného psychického i fyzického vypětí a především, vnímali jen výsek svého bezprostředního okolí. Jakkoliv tedy není na místě dění před zaplavenou královéhradeckou pevností vykreslovat v zářivých barvách, obraz naprosté zkázy, zmaru a neschopnosti rakouského velení by byl také falešný, jak postihli již Pavel Bělina s Josefem Fučíkem a po nich i s oporou v matrikách zemřelých Jaroslav Dvořák.¹⁵⁴⁾ Zároveň konstatování nic nemění na relevanci emocí soudobých aktérů, jejichž prožitek byl bezpochyby autentický.

152) Tamtéž.

153) V. TOMEK, *Účastník „šestašedesáté“ vzpomíná*, s. 6.

154) Srov. P. BĚLINA – J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 445–449; Jaroslav DVOŘÁK, *Velké dny hradecké pevnosti za války 1866*, Červený Kostelec 2021, s. 257–309.

Zajetí

S událostmi prusko-rakouské války se pojí ještě jedna aktérská zkušenost, která sice nepatřila k dominantním, ale přesto ji učinilo nezanedbatelné množství rakouských vojáků. Tou zkušeností bylo zajetí pruskou armádou. Tento typ válečné zkušenosti v důsledku prusko-rakouské války doposud představuje znatelné bílé pole v historiografii tohoto konfliktu. Zajímavý vhled do pocitů vojáka, který skončil v pruském zajetí, skýtá svědectví zaznamenané Janem Štěpánkem z rakouského pěšího pluku č. 18 v dopise rodičům: „... od 29.-ho června, tj. od bitvi u Jičina byl jsem až do 22.-ho července v Železnici, v městečku asi hodinu za Jičínem, bylo nás tam 26, většina byla raněných, kteří však skoro všichni již v třetím týdnu povstali ze svých postelí a pomalu přecházeli, mezi takoveto počítal jsem se i já – vůbec vedlo se nám v Železnici dobře, stravu jsme dostávali od zámožnějších sousedů, a byla výborná, jediné o tabák nám bylo zle časem, předce jsme si ale přáli, kdyby jsme mohli tam ostat třeba tak dlouho, až by bylo po válce, nebo jsme se skoro obávali, aby jsme nepřišli do zajetí do Pruska – myslili jsme si totiž že by s námi snad zle nakládáno...“¹⁵⁵⁾

A to se právě stalo. Zrovna když se Jan Štěpánek chystal sepsat dopis rodičům, „... právě před poledním do Železnice pruský offizír s několika vojáků přišli a nás, co nebyli tuze těžko ranění s sebou na voze vzali; teď nám bylo teprve ouzko, za jedno jsme nevěděli ani kam půjdem a za druhé to jsme si myslili, jak půjdem do Pruska, že budou s námi zle.“¹⁵⁶⁾ Na následujících řádcích Štěpánek stručně přibližuje cestu přes Jičín, Turnov a Liberec do Drážďan: „... tam jsme přišli do špitálu a byli jsme rádi, že jsme ostali v Sachsích, nebo jsme na té cestě, kde jsme se zastavili obdrželi jíst a pít jen co jsme chtěli – však byli jsme jen dva dni v Drážďanech, od tud vybrali zas ty zdravější a tak nás bylo asi dvě stě, jeli jsme pak dál až do Leipzigu, a potom do Pruska.“¹⁵⁷⁾ Tak se tedy naplnily Štěpánkovy nejčernější sny, jak sám potvrdil, „teď jsme se domnívali každý, že budem muset trpět hlad, ale zmýlili jsme se, a hodně, na každé štaci, kam jsme přijet měli, že se tam několik minut čekalo, bylo snad tisíce lidí, a každý z nich přál si s námi mluvit nebo nás jen vidět, chleba s máslem, káva, nejlepší salám, víno, pivo, vzácné kořalky, to vše nám již nechutnalo, cigáry nebyli jsme v stavu vykouřit, nebo si to snad ty nejvznešenější páni kladli za čest když nám mohli každému několik těch lepších cigáro do ruky v tisknout, ba již na každé jedné štaci chodili od vozu k vozu s kistničkou a každý jsme si mohli vzít kolik

155) A. PACHOLÍKOVÁ, *Dopis četaře*, s. 94–95.

156) Tamtéž, s. 95.

157) Tamtéž, s. 95.

*jsme ostáli, tak jsme vším plývajíc šťastně se dostali až do Halberstadtu ve 2 hodinách ráno na 28.-ho července...*¹⁵⁸⁾

Ani tam nepolevil zájem o rakouské zajatce a rozhovor s nimi, jak vysvítá ze Štěpánkova dopisu: „... ráno jste teprve měli vidět ten zástup lidí před nemocnicí, malí i velcí, mladí i starší, každý chtěl vidět rakouského vojáka, a copak teprve když jsme šli v neděli na procházku, nebyli jsme ve stavu na cestě ani krok udělat pro množství lidu, a co je nás pár, kteří mluvíme německy, nestačíme, abychom mohli za všechny ty otázky zodpovědět, nebo když jsme přišli do jedné zahrady kde byla vznešená společnost byli-by nás pivem ulili, jen když trochu kterýs s nimi mluvit mohl...“¹⁵⁹⁾ Jan Štěpánek tak seznal, že jeho předchozí obavy z pruského zajetí se ukázaly být liché: „... zkrátka musím říct lepší ani bychom nemohli nikde mít, lidé jsou zde tuze upřímní k nám, my ale doufáme, že zde dlouho nebudeme, jelikož tady slyšíme, že má být již pokoj Bože náš to dát!“¹⁶⁰⁾

Obr. 15: Zatímco pruští vojáci vítají ve Všestarech ovacemi krále Viléma I., rakouské vojáky čeká trudný osud zajatců (MVČ HK).

158) Tamtéž, s. 95.

159) Tamtéž, s. 95–96.

160) Tamtéž, s. 95–96. Učinil tak zcela jinou zkušenost, než trutnovští zastupitelé, obvinění z přečinů vůči pruské armádě. Srov. Hieronymus ROTH, *Acht-*

Ve výsledku se tak i za samotnou válkou, která mu přinesla zranění, zajetí a s tím spjaté psychické i fyzické nepohodlí, ohlížel s možná až překvapivým nadhledem: „... *náležím k oné třídě, kteří se počítají šťastnější – myslil jsem ale že to bude horší, však neležel jsem déle než jen 16 dní v posteli – byl jsem totiž, ale jen málo, do levé nohy raněn, a rána byla tím spíše šťastnější, že mě kulka prolétla naveskrz skrz stehno, kosti mi ale pranic neublížila...*“¹⁶¹⁾

Závěr

Cílem tohoto pojednání bylo nahlédnout na průběh prusko-rakouské války z roku 1866 na severním bojišti jiným úhlem pohledu, než jaký je obvykle konstruován na základě akt generálních štábů Rakouska a Pruska,¹⁶²⁾ a to prostřednictvím reflexe tehdejších událostí jejich přímými aktéry z řad rakouské císařské armády. Memoáry Ladislava Prokopa z pěšího pluku č. 21, Františka Dytrycha z pěšího pluku č. 18 a Jana Vandase od 14. praporu polních myslivců i deník Jana Novotného z pěšího pluku č. 62, doplněné jak vzpomínkami Františka Práška z pěšího pluku č. 74, tak dílčí korespondencí Františka Kabeláče z pěšího pluku č. 21 a Jana Štěpánka z pěšího pluku č. 18, přinesly dostatečné množství materiálu, aby bylo možné poznat, čím se týdny kampaně na severním bojišti zapsaly do paměti účastníků.

S ohledem na fakt, že se jedná o materiál bytostně subjektivní, nepřekvapí, že nejde o prameny, které by změnily základní linii výkladu prusko-rakouské války po faktografické rovině. To by však bylo očekávání marné. Prameny osobní povahy mohou dosavadní historiografii (nejen) prusko-rakouské války obohatit o rovinu, kterou suchá řeč akt generálních štábů postrádá, a sice o individuální emoce, konkrétní lidskou zkušenost a bezprostřední válečný prožitek. Je také přirozené, že tento prožitek, ovlivněný jistě i dobou jeho písemné fixace, je ze své podstaty unikátní a plně nepřenositelný. Na příkladu ústupu rakouské armády od chlumské výšiny ke královéhradecké pevnosti jsme viděli, že aktéři se zdánlivě shodují ve svých vzpomínkách, což ovšem neladí s výpovědí pramenů úřední povahy. Podobně bychom mohli zhodnotit vzpomínky na konkrétní bojové operace

zig Tage preussischer Gefangenschaft und das Treffen bei Trautenau am 27. Juni 1866, Trautenau 1899.

161) A. PACHOLÍKOVÁ, *Dopis četaře*, s. 96.

162) *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k.k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte*, Band I–V, 1867–1869; *Der Feldzug von 1866 in Deutschland. Redigiert von der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des Grossen Generalstabes*, Berlin 1867.

stran počtu zúčastněných, popisované chronologie, geografických a jiných aspektů.

Na druhou stranu, obecně zaznamenaný stesk na dlouhé pochody, materiální strádání či přiblížení pocitů tváří v tvář bojové vřavě, nebezpečí, zranění a smrti, dává přece jen možnost komparace a jisté generalizace. Přitom však fenomén války ztrácí svou odosobněnost a možná i jistou romantiku. Zaměníme-li anonymní armádní sbory, brigády, pluky ale i setniny za konkrétního Ladislava Prokopa z Hlinska, Jana Vandase z Litomyšle, Františka Dytrycha z Osic, Františka Kabeláče ze Slatiňan, Jana Štěpánka z Pardubic atd., získává válka svou pravou tvář, přestává být hrou vojevůdců a jejich štábů a stává se tím, čím má být, a o čem mají snášet svědectví dějiny vojenství – mementem. Zde se ilustrativně projevuje přínos metodologie historické antropologie pro historické poznání, stejně jako se potvrzuje platnost slov proslulého francouzského historika Marca Blocha o tom, že pravý historik připomíná pohádkového lidožrouta, neboť ví, že jeho loviště musí být cítit člověčinou.¹⁶³⁾

I ona subjektivita svědectví o válečných událostech představuje určitou výzvu historickému bádání. Uznávaný klasik moderního vojensko-historického studia John Keegan nazval svou vlivnou monografii o bojích u Agincourtu, Waterloo a na Sommě „Tvář bitvy“.¹⁶⁴⁾ Výše představené vzpomínky na boje v severovýchodních Čechách však před nás kladou otázku, je-li relevantní hovořit o tváři bitvy, resp. války. Jakou tvář má bitva či válka? Je to ona kompromisní – neboť zprůměrovaná – tvář, jakou odrážejí souborné práce generálních štábů? Anebo má válka mnoho tváří, podle toho, jak je nahlížena svými aktéry? Bernd Ulrich si na závěr svého článku o reflexi událostí první světové války vypůjčil slova George Orwella: „*Jsou to záznamy čehosi zcela bezvýznamného, noční můra, jež se odehrála v prázdnotě. Ve skutečnosti to není pravda o válce, je to pravda o individuální reakci.*“¹⁶⁵⁾ Závěrečná věta má přitom obecnou platnost a lze ji vztáhnout i na vzpomínky na prusko-rakouskou válku z roku 1866.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.

*Muzeum východních Čech v Hradci Králové
e-mail: j.sramek@muzeumhk.cz*

163) Marc BLOCH, *Obrana historie aneb Historik a jeho řemeslo*, Praha 1967, s. 31.

164) John KEEGAN, *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, London 1976.

165) B. ULRICH, *Perspektiva „zdola“*, s. 314.

THE MILITARY CAMPAIGN OF 1866 THROUGH THE EYES OF THOSE INVOLVED AS MEMBERS OF THE AUSTRIAN ARMY (WITH A FOCUS ON NORTH-EAST BOHEMIA)

This paper explores the events of the Austro-Prussian War (1866), with an emphasis on battle sites in north-east Bohemia and the way in which these events were later recounted by members of the Austrian imperial army. Based on memoirs, diaries and a sample of correspondence, the paper analyzes how these authors depicted problematic aspects of their wartime experiences as well as the military conflict itself in the summer of 1866. Pertinent aspects include marching and logistics, material privations, access to information, the baptism of fire in the first battles, how the experienced troops reflected on the war, their fear of injury or death, their perception of the deaths of others, and the hazard of falling into captivity. One specific aspect connected with the 1866 war is the defeated Austrian army's retreat from the site of the decisive battle at Chlum (Sadová) to the fortress in Hradec Králové. The author draws on the concepts and frameworks of new military history and historical anthropology, taking into account the subjective nature of the eyewitness accounts; he considers this subjectivity an advantage rather than a weakness of the sources. In the author's opinion, accounts of war written by those who were personally present have the potential to offer a different perspective than the dry language of general staff reports. The approach of historical anthropology strips away the impersonality of historical accounts of war, presenting the true face of military conflict. War thus ceases to be a romantic game played by leaders and their high-ranking officers, instead becoming what it should be – a memento. This should form the core of modern military history.